

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2013

Miroslava Pourová

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav informačních studií a knihovnictví

Studijní program: Informační studia a knihovnictví

Studijní obor: Informační studia a knihovnictví

Bakalářská práce

Miroslava Pourová

Cesty zakázaných knih do pobělohorských Čech

The Travels of the Prohibited Books to Bohemia after The Battle of White
Mountain in 1620

Praha, 2013

Vedoucí práce: PhDr. Richard Šípek

Tímto děkuji svému vedoucímu práce PhDr. Richardu Šípkovi za trpělivé vedení, cenné podněty a rady, bez kterých by tato práce nevznikla.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 14. května 2013

.....

podpis studenta

Abstrakt

Bakalářská práce představuje téma kolportáže zakázaných knih po pobělohorské rekatolizaci do Čech. V první části práce autorka definuje základní pojmy, zakázané knihy a cenzuru. Pozornost je věnována cenzuře církevní, provádění cenzury a cenzurní opatření. V druhé části práce rozebírá vznik a historii prohibit ve světovém i českém kontextu a vytváření jejich seznamů. Závěrečná část popisuje nakládání se zakázanou literaturou, možnosti jejího získávání domácími čtenáři ze zahraničí i oběh domácí produkce.

Klíčová slova

cenzura zakázané knihy, indexy zakázaných knih, distribuce knih, rekatolizace, protireformace, 17. století, 18. století

Abstract

This bachelor thesis introduces topic of distribution of the prohibited books in the Czech Lands during recatholisation after the Battle of White Mountain. In the first part, author defines the basic terms „prohibited books“ and „censorship“. The attention is focused on the church censorship, implementation of censorship and censorship measures. In the second part, author discusses origin and history of the prohibited books in the world and in the Czech Lands and origin of their indices. The final part describes the handling of prohibited literature, the possibility of obtaining of the banned books by the Czech readers from foreign countries and circulation of domestic production.

Key words

Censorship, prohibited books, index of the prohibited books, distribution of books, recatholisation, counter-reformation, 17th Century, 18th Century

Obsah

1	Úvod	8
2	Vysvětlení pojmů.....	10
2.1	Co jsou zakázané knihy?.....	10
2.2	Co je cenzura?	10
2.2.1	Církevní cenzura	10
2.3	Provádění cenzury.....	11
2.4	Cenzurní opatření	12
3	Historie zakázaných knih	14
3.1	Svět.....	14
3.2	České země.....	17
4	Seznamy zakázaných knih	19
4.1	Svět.....	19
4.1.1	Index librorum prohibitorum.....	20
4.2	České země.....	21
5	Nakládání se zakázanou literaturou.....	28
5.1	Pátrání po zakázaných knihách	28
5.2	Ničení knih.....	29
5.3	Přechovávání knih.....	31
5.4	Ceny knih	32
6	Kolportáž zakázaných knih	33
6.1	Co je pašování.....	33
6.2	Potulní emisaři.....	33
6.3	Obchodní cesty.....	35
6.3.1	Rakousko	35
6.3.2	Německo.....	36
6.3.3	Uhry.....	36
6.4	Kavalírské cesty	37
6.5	Tiskaři.....	38
6.5.1	Kryštof Megander (zemřel 1633).....	38
6.5.2	Samuel Martinius z Dražova (1593-1639).....	38

6.5.3	Jan Ctibor Kbelský (zemřel 1634/1635)	39
6.5.4	Václav Kleych	39
6.5.5	Tiskárna bratrská	39
6.5.6	Jiří Urban.....	40
6.5.7	Tiskárna Sirotčího domu	40
6.5.8	Johann Justinus Gebauer (1710-1772)	41
6.5.9	Ostatní knihtiskařské dílny	41
6.6	<i>Knihaři, knihkupci a kramáři s knihami</i>	41
6.7	<i>Soukromé knihovny</i>	43
7	Závěr	45
8	Seznam pramenů	46

1 Úvod

Tématem této bakalářské práce je nastínění problematiky zakázaných knih v pobělohorských Čechách, důvody jejich zákazů a tvorba lokálních soupisů zakázané literatury. Hlavním předmětem práce je pak přesun nekatolických tiskáren za hranice, využití zahraničních tiskáren pro nekatolický knihtisk a distribuce zakázané produkce do Čech.

Fenoménu cenzura, jakožto nedílné součásti každé historické epochy formující společnost a její dějiny, byla v relevantní odborné literatuře věnována značná pozornost. Korigování myšlenek a projevů lidského ducha však nemusí být pouze projevem totalitních režimů či nesnášenlivosti církevní ideologie. Příkladem může být demokratické ovzduší první republiky, kdy zákon z r. 1919 výslovně nařizoval, aby z knihoven byly vyřazeny veškeré „spisy umělecky a obsahově bezcenné, výtvoři nemravného rázu (díla pornografická), t. zv. krváky, detektivní a indiánské povídky, které senačním způsobem dráždí fantasii čtenářovu, pamflety, snižující tendenčně celé stavy nebo vrstvy obyvatelstva, jakož i díla směřující proti trvání a celistvosti státu československého...“ (Zákon, 1919) Další příkladem cenzury z nedávné doby může být nejnovější vydání Honzíkovy cesty Bohumila Říhy, kde je zcela vynechána kapitola o družstevním vajíčku. (Říha, c2009)

Paralelu s tématem této práce pak spatřuji se situací, která v Československu nastala po r. 1948. Obdobně jako v minulém režimu, i v období po Bílé hoře odcházela řada obyvatelstva do exilu a vydávala české knihy nejen pro ostatní exulanty, ale i pro ty, kteří se rozhodli zůstat v zemi. Část těchto knih byla určena k pašování. Mezi nimi byla například ediční řada poezie KRA, kterou tiskly Rozmluvy či edice Kolibřík Jožky Jelínka vázaná s lupou ve hřbetu a speciálním poučením, jak se zachovat při policejním výslechu. Vedle produkce exilových nakladatelství vznikala v Čechách produkce tajných domácích dílen, obdobně jako byly tajně opisovány samizdatové edice. (Gruntorád)

Také téma bitvy na Bílé hoře a následné rekatolizace je v odborné literatuře stále znovu a znovu zpracovávaným motivem. Bitva na Bílé hoře 8. listopadu 1620 zcela otočila církevní dějiny v Českých zemích. Než došlo k jejich násilné rekatolizaci, mluvilo se o nich jako o „místu plném nejrůznějších kacířů a tolika sekt, že někteří říkají, že v jednom domě otec věřil v jedno a syn v druhé. Žena byla jednoho mínění ve věcech víry a manžel jiného, takže nebylo nic divného, že se tam nalézalo 64, možná 70 druhů kacířství. Ale katolík tam nebyl ani jeden.“ (Polišenský, 1970, s. 60) Ve zcela kontrastní situaci se země nacházela ještě v r. 1618, kdy měly moc v rukou evangelické stavy, jezuité byli vyhnáni ze země a konfiskoval se církevní majetek. O to tvrdší byl postup proti nekatolíkům po vítězství

císařských vojsk. Do r. 1781 evangelická víra dokonce byla zločinem proti státu. (Polišenský, 1970, s. 65)

Oproti tomu pašování knih však souhrnná práce věnována není.¹ Za cíl si proto tato práce klade první nástin situace a prvotní zmapování, kudy a jak se nekatolické knihy dopravovaly do Čech od bělohorské porážky do zákazu cenzury Josefem II. v r. 1781.

V úvodu práce nejprve definuji základní pojmy zakázaná literatura a cenzura. V oblasti cenzury věnuji pozornost hledisku církevnímu. Cenzuru politickou, mravnostní a věcné správnosti v práci, vzhledem k tématu, opomím. Stručně jsem také uvedla cenzurní opatření a způsoby, jak byla cenzura prováděna. Druhá a třetí kapitola byla věnována historii zakázaných knih a tvorbě jejich seznamů v Českých zemích a ve světě. Větší prostor dostaly seznamy *Index librorum prohibitorum* a Koniášovy seznamy. Ve čtvrté kapitole je nastíněno nakládání s nekatolickou produkcí. Poslední kapitola je zaměřena na definici pašování a kolportáže akatolických knih, jejich konkrétní cesty, kterými se knihy mohly ubírat.

Bibliografické záznamy jsou zpracovány dle citační normy ISO 690:2010.

¹ František Bílý ve své knize Jezuita Antonín Koniáš věnuje pouze jednu kapitolu pašování knih. Autor sám pak cituje vlastní monografii Pašeráci a dodavatelé kacířských knih z r. 1984, nicméně Souborný katalog ČR, Česká národní bibliografie, ani souborný katalog WorldCat však žádnou takovouto publikaci neobsahuje.

2 Vysvětlení pojmů

2.1 Co jsou zakázané knihy?

Zakázané knihy neboli *libri prohibiti* je „...souhrnné označení literární produkce vzniklé a rozšiřované přes zákaz církevní a státní moci...Kritéria zákazů vycházela z křesťanské věrouky a mravouky a týkala se ideové nezávadnosti textu.“ (Voit, 2008, s. 529) Důvodem cenzury však nemusí být jen náboženské důvody, ale také závadný obsah z hlediska politického² a mravnostního, nebo se cenzurní dohled soustředí na věcnou správnost. (Homerová, 1999, s. 4)

2.2 Co je cenzura?

„Cenzura (z lat. Census = odhad, seznam...) je způsob státního a církevního dozoru nad rukopisně či tiskem šířenými informacemi. Jako jeden z historicky proměnlivých jednostranných regulativů trvalého napětí uvnitř politických systémů zasahoval komunikaci mezi autorem, tiskařem a knihkupcem na straně jedné a komunikaci mezi knižním obchodem a čtenářem na straně druhé.“ (Voit, 2008, s. 154) Forma a průběh cenzury se lišily způsoby provádění i místem, ve kterém k cenzuře docházelo. Stejně tak se lišily záměry, které si cenzorský dozor vymínil plnit podle práva, a skutečnost, jak byla cenzura v praxi prováděna. (Voit, 2008, s. 154)

2.2.1 Církevní cenzura

Církevní cenzura sledovala několik aspektů, které sdělovala formou posudku či formou nařízení. V prvním případě do cenzurního procesu velmi často zasahovaly univerzity, ve druhém případě zasahoval učitelský úřad. Vykonávat cenzuru mohl kterýkoliv pověřený církevní hodnostář (Homerová, 1999, s. 5). Obecně měla církevní cenzura sledovat, zakazovat, „opravovat“ a ničit spisy, které mohly být v rozporu s křesťanským náboženstvím. Týkalo se to knih muslimských, židovských, apokryfních, heretických a pohanských. Po kanonizování bible také všech jejích ostatních variant. (Homerová, 1999, s. 3)³

² Za zákazem, který vydal nejčastěji církevní sněm, tak následovalo vydání exekutivního předpisu od panovníka.

³Stalo se tak na tridentském koncili 1545-1563. R. 1546 prohlásil koncil latinskou Vulgátu jakožto starobylé a obecné znění bible, za autentické a prosté bludů. Protože se však dlouhou tradicí vyskytly ve Vulgátě chyby, odchylky a varianty, bylo ustanoveno text očistit a vydat kriticky. Vydat oficiální vydání Vulgáty se podařilo až papeži Klimentu VIII. r. 1592.

Dogmatické hledisko zapovídá spisy, které lze označit jako *haeretica*. Sem lze zahrnout veškeré texty, které se neslučují se zjevenou pravdou katolické církve. Stejně tak byly zakázány výpovědi blízké herezi neboli *haeresi proxima*. Do této skupiny patřily výroky, které odporovaly pravdě, kterou církev neprohlásila za dogma, ale všeobecně byla považována za pravdu zjevenou. Cenzurou neprošly ani spisy, jež nebyly přímo považovány za kacířské, mohly však být jako kacířské vykládány. Zde mluvíme o *de hearesi suspecta*. Dalším typem je *haeresim sapiens*, kdy je heretický výklad možný díky kontextu a jedná se o výrok věroučně závadný.

Autor mohl v nemilost církve upadnout i tehdy, použil-li pro své výpovědi nevhodná slova, přestože jejich smysl byl správný, tzv. *male sonans*, tj. doslova „zle znějící“. Za jejich opak lze považovat *captiosa*, pro niž byla sice užita správná slova, avšak s klamným smyslem. Pohoršlivou výpovědí, tedy *scandalosa*, byl výrok, jenž nevedl k duchovní spáse. Zákazu se dostalo i větám neuctivým vůči světcům, světicím, církvi a světské vrchnosti. Nazývají se *piarum aurium offensiva*, česky „urážející zbožné uši“. Stejně problematicky se jevila také *schismatica* vedoucí k církevním polemikám a *blasphema* neboli rouhavé výpovědi znevažující základní křesťanské pravdy. (Homerová, 1999, s. 5)

Pakliže cenzor knihu schválil, na počátek knihy umístil slova *nihil obstat*⁴ či *imprimi potest*.⁵ Poznámka *dimittitur*⁶ nebo *non admittitur*⁷ byla připojena ke knihám, které svým obsahem nevyhovovaly a měly být opraveny. K zatraceným knihám, které se vřazovaly na index, cenzor poznamenal *damnatur*⁸ či *prohibetur*⁹. (Voit, 2008, s. 154)

Povolení k tisku navíc tiskaři nedostávali automaticky, museli žádat zvlášť o povolení ke každému novému titulu, který cenzor musel stvrdit svým podpisem, aby potvrdil, že se jedná o schválený tisk. Cenzor kontrolu vykonával pod trestem exkomunikace, tiskaři pak hrozilo zabavení celého nákladu, finanční pokuta i jiné potrestání dle uvážení biskupa. Navíc provinilcům hrozil ještě trest od světské moci. (Homerová, 1999, s. 7)

2.3 Provádění cenzury

Před vynálezem knihtisku bylo možné provádět pouze cenzuru následnou, která kontrolovala již vzniklé texty v oběhu. S proměnou fixování textu přestala však tato forma

⁴ Nic není na překážku.

⁵ Možno tisknout.

⁶ Propuštěn bez pozitivního soudu

⁷ Propuštěn až po nutných opravách a vynechání závadných míst.

⁸ Odsouzeno.

⁹ Zakázáno.

cenzury vyhovovat. Cenzurní dohled proto započal od poloviny 15. století s kontrolou rukopisu nebo jednotlivých roztištěných archů. (Homerová, 1999, s. 4)

Pro tiskaře však předběžná cenzura mohla značně prodloužit výrobní proces. Tiskaři proto do svých tisků umisťovali neúplná nebo falešná impresy, kde uváděli názvy neexistujících dílen či tisk antedatovali (Voit, 2008, s. 154). Preventivní revize se netýkala jen knihtiskařských dílen, ale také knihkupců a soukromých knihoven. V Českých zemích si značnou pozornost vyžádala také produkce dovezená z ciziny. (Homerová, 1999, s. 7)

V podobě předběžné cenzury, naložil papež Sixtus IV. (1471-1484) při svém nástupu na bedra papežské kurie nesnadný úkol. Konzistoři měla projít veškerá literatura připravovaná do tisku, což se posléze ukázalo jako úkol nemožný, neboť objem vydávané literatury byl značný. Jako kompromis byl zvolen decentralizovaný cenzurní dohled u územních duchovních správ. (Homerová, 1999, s. 7) Ještě bula *Contra impressores librorum reprobatorium* papeže Inocence VIII. (1484-1492) nařizovala předkládat díla ke kontrole papeži, Inocencův následovník Alexandr VI. (1492-1503) však shledal bulu jako nedostačující a rozdělil proto cenzurní moc do čtyř provincií, tj. kolínské, mohučské, trevírské a magdeburské. (Voit, 2008, s. 154) U nás předběžnou cenzuru zavedl Ferdinand I. (1503-1564) při svém nástupu na trůn¹⁰ r. 1526. (Voit, 1987, s. 30)

2.4 Cenzurní opatření

Před vynálezem knihtisku bylo možné provádět pouze cenzuru následnou, která kontrolovala již vzniklé texty v oběhu. S proměnou fixování textu přestala však tato forma cenzury vyhovovat. Cenzurní dohled proto započal od poloviny 15. století s kontrolou rukopisu nebo jednotlivých roztištěných archů. (Homerová, 1999, s. 4)

Pro tiskaře však předběžná cenzura mohla značně prodloužit výrobní proces. Tiskaři proto do svých tisků umisťovali neúplná nebo falešná impresy, kde uváděli názvy neexistujících dílen či tisk antedatovali (Voit, 2008, s. 154). Preventivní revize se netýkala jen knihtiskařských dílen, ale také knihkupců a soukromých knihoven. V Českých zemích si značnou pozornost vyžádala také produkce dovezená z ciziny. (Homerová, 1999, s. 7)

V podobě předběžné cenzury, naložil papež Sixtus IV. (1471-1484) při svém nástupu na bedra papežské kurie nesnadný úkol. Konzistoři měla projít veškerá literatura připravovaná do tisku, což se posléze ukázalo jako úkol nemožný, neboť objem vydávané literatury byl značný. Jako kompromis byl zvolen decentralizovaný cenzurní dohled u územních

¹⁰Rok před jeho nástupem bylo přijato srovnání víry mezi katolíky a utrakvisty. Habsburkové se sice otevřeně hlásili ke katolickému náboženství, přesto však nechávali zcela na obyvatelích, k jaké konfesi se budou hlásit.

duchovních správ. (Homerová, 1999, s. 7) Ještě bula *Contra impressores librorum reprobatorium* papeže Inocence VIII. (1484-1492) nařizovala předkládat díla ke kontrole papeži, Inocencův následovník Alexandr VI. (1492-1503) však shledal bulu jako nedostačující a rozdělil proto cenzurní moc do čtyř provincií, tj. kolínské, mohučské, trevírské a magdeburské. (Voit, 2008, s. 154) U nás předběžnou cenzuru zavedl Ferdinand I. (1503-1564) při svém nástupu na trůn¹¹ r. 1526. (Voit, 1987, s. 30)

¹¹Rok před jeho nástupem bylo přijato srovnání víry mezi katolíky a utrakvisty. Habsburkové se sice otevřeně hlásili ke katolickému náboženství, přesto však nechávali zcela na obyvatelích, k jaké konfesi se budou hlásit.

3 Historie zakázaných knih

3.1 Svět

První zmínku o ničení knih z náboženských důvodů najdeme v bibli. V evangeliu podle Matouše jsou křesťané napomínáni, aby se zřekli a zbavili všeho, co je může svádět ke hříchu. Raní křesťané tak měli postupovat v případě svého oka či ruky, ale i svých knih (Bible, 2009, 18, 18). Pavel z Efezu obracel pohany a židy na křesťanství, kteří pak ničením knih konali pokání. Ve Skutcích apoštolů je to popsáno takto: „Přicházeli i mnozí z těch, kteří uvěřili, a přede všemi vyznávali, že také oni dříve používali zaklínání. (Bible, 2009, 18, 19) Nemálo pak těch, kteří se zabývali magií, přinesli své knihy a přede všemi je spálili. Jejich cena se odhadovala na padesát tisíc stříbrných.“ (Bible, 2009, 19, 19)

Ničení knih však nebylo pouze výsadou prvních křesťanů. Spisy byly páleny již u klasických národů a v orientálních kulturách. Spisy sofisty Protagora (481 př.n.l. – 410 př.n.l.) shořely již r. 411 př. n. l. kvůli jeho kritice náboženství. Ve svém díle *O bozích* vyjadřuje myšlenku, že o bozích nelze říct, zda existují nebo neexistují, ani jakou mají podobu. Za tyto skeptické myšlenky následovalo obvinění o bezbožnosti a vypovězení z Athén. (Tretera, 2002, s. 71)

Literatury se zbavovali i císaři. Během vlády císaře Augusta (63 př. n. l. – 14 n. l.) bylo zničeno více než 2000 prorockých knih psaných jak řecky, tak latinsky. V plamenech neskončila pouze *Sibylina proroctví*, které dal uložit do dvou pozlacených schránek pod podstavcem sochy Apollóna. Nepostihlo to však jen autory cizí, nýbrž i jeho vlastní dílo, když pro nedokonalost zničil své drama *Ajax*. (Suetonius 1998, s. 92)

Stejný postoj jako jeho otec zaujal k ostatním náboženstvím, zejména egyptskému a židovskému, i Augustův syn Tiberius¹² (42 př.n.l. - 37 n. l.), navzdory svému prohlášení, že: „Ve svobodném státě musí být svobodný jazyk a svobodné mínění.“ (Suetonius, 1998, s. 166)¹³ Židy a také astrology dal vykázat z Říma, ovšem ti, kteří slíbili, že astrologie zanechají a prosili o císařovu shovívavost, do vyhnanství nemuseli. (Suetonius, 1998, s. 170)

Obdobná situace byla například v Číně, kde diktátor Čchin Š'chuan-ty (260 př. n. l. – 210 př. n. l.) trestal literáty Konfuciovy školy zničením veškeré dosavadní literární produkce a

¹²Po nástupu císařovy krutovlády stíhal již jakékoliv provinění. Potrestán mohl být spisovatel či jeho dílo, přestože ho předtím císař Augustus, kterému bylo předčítáno, shledal v pořádku.

¹³Rozporuplnost císařovy povahy a jeho krutovládu vystihuje jeho další prohlášení: „Ať si nenávidí, jen když se mě bojí.“

produkce odporující jeho ideologii, protože se jim nelíbily reformy¹⁴ nutné k reorganizaci země. Díky jeho radikálnímu postupu se nedochovaly žádné historické prameny k dějinám státu z období před státem Čchin, jelikož nechal spálit všechny archivy států, spadajících pod správu Číny a zmínění Konfuciovi učenci byly vyvražďeni. (Fairbank, 1998, s. 66)

Prvním autorem, kterého postihl boj proti herezi, byl alexandrijský kněz Arius (250 či 256-336) a jeho dílo *Thaliae*, které zavrhl nikajský koncil¹⁵ r. 325. Arius byl exkomunikován a vyhnán ze země. Každému, kdo by si Ariovy knihy ponechal a nespálil, stejně jako knihy magické a heretické, hrozil císař Konstantin I. (306-337) ve svém dekretu smrtí. Rehabilitován byl již deset let po koncilu díky císařskému výnosu, přijetí zpět do církve se však díky své náhlé smrti nedočkal. (Tretera, 2002, s. 158)

Ve středověku vycházela od papežů řada zákazů spisů jednotlivých učenců, kteří se ve svých dílech neslučovali s církevními dogmaty. Papež Anastasius I. (399-401) odsoudil spisy alexandrijského bohoslovce Origena (asi 185-254) po jejich překladu do latiny. (Tretera, 2002, s. 155)¹⁶ Obdobně učinil papež Innocenc I. (401-417) se spisy irského mnicha Pelagia (asi 350-429). Na efezském sněmu¹⁷ odsoudil sektu pelagiánů, která odmítala dědičný hřích i zkaženost člověka. (Tretera, 2002, s. 168) Spolu s Pelagiovými spisy bylo zakročeno proti spisům Nestoria¹⁸ (386-451). Nestoriové myšlenky se navzdory tomu udržely ještě po mnoho staletí, posluchače našly zejména ve východních zemích a ovlivnily islám. (Tretera, 2002, s. 161) Stejný osud stihl spisy eutychieňů¹⁹ po odsouzení Chalkedonským koncilem²⁰ či knihy perského proroka a gnostika Máního (216-276) a manichejských, které odsoudil Lev I. Veliký (440-461).²¹ (Tretera, 2002, s. 151)

¹⁴Jednou z významných císařových změn byla mj. reforma písma, kdy došlo k sjednocení soustavy písma a odstraněny byly i regionální odlišnosti.

¹⁵Na tomto koncilu bylo odsouzeno taktéž obrazoborectví. Svolání biskupů císařem Konstantinem na zasedání trvající od 20. května do 25. července 325 v císařském letním paláci v Niceji. Arius vedl spor s alexandrijským biskupem Alexandrem o povahu vztahu Otce a Syna. Arius zastával názor, že nejsou stejné podstaty a Boha Syna Bůh Otec stvořil před všemi věky. Alexandr však uznával božskou podstatu obou.

¹⁶Origenes neuznával materiálnost Boha, považoval ho za netělesnou podstatu. Krista nepovažoval za bohočlověka, ale podřízenou osobu.

¹⁷Svolán císařovým listem na svatodušní svátky r. 431 do Mariánského chrámu v Efezu.

¹⁸Nestorius zdůrazňoval rozdíl mezi božstvím a lidstvím v Kristu. Nestoriánství vedlo tuto myšlenku až ke krajnosti, kdy mělo jít o dvě samostatné osoby, tedy božskou a lidskou, jelikož Bůh nemůže mít matku a Marie proto nemůže být matkou boží.

¹⁹Učení eutychieňů je označováno jako monofyzitismus. Eutyches byl opatem kláštera nedaleko Konstantinopole a protivník nestoriánství. Spojil obě přirozenosti Krista tak, že zůstala pouze ta božská, čímž bylo potlačeno jeho lidství, podstata jeho vykupitelského díla a tajemství spásy. Eutychés byl označen za kacíře, na efezském sněmu byl sice rehabilitován, na chalcedonském ovšem opětovně odsouzen.

²⁰Trval od 8. října 451 do 1. listopadu téhož roku, svolán papežem Lvem I. Velikým (440-461).

²¹Jejich učení mísilo vlivy zarathuštrovské, gnostické, židovsko-křesťanské a buddhistické a nadto si dovolili klást Boha a ďábla na stejnou rovinu, byť pouze metafyzickou, nikoliv morální.

Během válek ve Francii r. 1199, které se vedly proti sektě albigenským,²² na hranici díky metckému biskupovi skončily všechny bible. Rozhodnutím synody toulonské²³ nesměly být překládány bible do mateřských jazyků, jak to propagovali valdenští²⁴ v jižní Francii. Každé vydání mělo být opatřeno poznámkovým aparátem, aby se zabránilo výkladu některých míst proti katolickému náboženství a věřící se tak nestali heretiky. Ztracené knihy měly nahradit výtahy a upravená zpracování tzv. *bibles historiées*.²⁵ (Grigulijevič, 1982, s. 36)

Významným počinem se stalo vystoupení osobnosti německé reformace Martina Luthera (1483-1546). Stal se obhajovatelem svých předchůdců, kteří započali s reformním hnutím. Navíc ve Wittenbergu spálil bulu papeže Lva X. (1513-1522) *Exsurge Domine* z 15. 6. 1520, která mu hrozila klatbou a která zpochybňuje čtyřicet míst v Lutherových textech. Luther dostal šedesátidenní lhůtu na jejich opravení. Když tak neučinil, byl exkomunikován a města, která by reformátora přijala, mohl stihnout interdikt.²⁶ Jeho texty poté hořely na mnoha místech Evropy. (Tretera, 2002, s. 260)

O rok později od vydání buly proti Lutherovi, sněm ve Wormsu²⁷ klatbu potvrdil a navrch přidal zákaz pro knihy, letáky a obrazy, které mohly být heretické. Císař Karel V. (1516-1556) potom svým ediktem z 26. 5. 1521 ten Wormský stvrdil a přidal zákaz pamfletů proti císaři, církevním hodnostářům, vrchnosti a taktéž univerzitám. (Homerová, 1999, s. 7)

Někdy ovšem cenzura zasáhla i katolické řady. Svaté inkvizici se například nelíbily některé věty z teologického traktátu Bartoloméa de Carranzy (1484-1566) *Komentáře ke křesťanskému katechismu* z r. 1558, přestože v Tridentu ho označili za pravověrný. Ani přátelství s králem Filipem II. (1527-1598) ho neuchránilo od nařčení z kacířství a následného zatčení. Proti inkvizici se nikdo neodvážil vystoupit na Carrazovu obranu, který ve vězení zůstal celkem šestnáct let. Jeho spis byl označen za kacířský, Carraza se musel heretických výroků vzdát a uchýlit se do vyhnanství do kláštera v Orvietu. (Grigulijevič, 1982, s. 210)

²² Sekta albigenských byla rozšířena ve 12. století v jižní Francii a severní Itálii a výrazně ji ovlivnilo učení gnostiků a manicheismu. Albigenští vyznávali Boha Stvořitele a boha zlého, který stvořil hmotný svět a lidská těla jako vězení pro nebeské duchy. Měli zákaz jíst maso, mléko a vejce, zavrhovali manželství, válku a trest smrti. Jejich členové nemuseli být poslušni světské moci a neuznávali církevní hierarchii, mši, kříž a svátosti.

²³ Synoda svolaná r. 1229 kvůli boji proti katarům.

²⁴ Řád založený r. 1173 bohatým kupcem Petrem Valdesem, který kázal pokání a chudobu a na důkaz toho rozdal svůj majetek. Jediným pramenem pro něj bylo Písmo, římskou církev označil za babylonskou nevěstku a papež pak za hlavu všech bludů. Řád se rozšířil do Německa, Rakouska, Čech a na Moravu, kde se stal východiskem pro husitství.

²⁵ Francouzské označení pro středověký rukopis biblických knih (všech nebo jen některých), v nichž je text doplněn mnoha ilustracemi jednotlivých výjevů, zejména v incipitech.

²⁶ Dočasný zákaz bohoslužebných úkolů jako trest pro jednotlivce nebo i celou zem.

²⁷ Říšský sněm svolaný r. 1521, kde byl Luther naposledy vyslýchán a mohl odvolat své výroky.

3.2 České země

Jedním z prvních kritiků církve v Českých zemích byl Jan Hus (1370-1415), který následoval především příklad Milíčův (po 1320-1374) a také Vikleřův (asi 1325-1348). Pro své názory se i on dostal pod dohled cenzury. (Kadlec, 1991, s. 246) Nejenže hlásal o neviditelné církvi bez hierarchie a prelátů, jako hlavu církve neuznával papežskou autoritu, ale pouze Ježíše Krista, ale nebál se rovněž poukazovat na církevní majetek, svatokupectví a prodej odpustků. Kostnický sněm²⁸ přikázal jeho díla i Vikleřovy knihy pálit na veřejnosti. (Tretera, 2002, s. 258; Homerová, 1999, s. 7)

Když český trůn připadl Jagelloncům (1471-1526) vyznávala většina obyvatel nekatolické náboženství. Vladislav Jagellonský (1456-1516) sice trůn získal podporou utrakvistů, ovšem stranil spíše církvi katolické a katolickému panstvu. Napětí mezi kališníky a katolíky tak jen vzrostlo. Klid mezi oběma stranami nastolil sněm v Kutné Hoře r. 1485²⁹. (Čapka, 1998, s. 221) „V českých zemích však vznikl stav dvojí víry, jaký neměl obdoby v celém západokřesťanském světě – „kacíři“ mohli svobodně vyznávat svou víru.“ (Čapka, 1998, s. 195)

Pod cenzurním dohledem se tak ocitla pouze bratrská literatura. Představitelé jednoty bratrské neměli podporu již za krále Jiřího z Poděbrad (1458-1471)³⁰, ani kališníků či katolíků, jelikož byli považováni za sektáře rušící církevní jednotu. Tvrdé pronásledování požadovala královna Anna, manželka Vladislava II., který Svatojakubským mandátem³¹ vyhlásil zákaz bratrských sborů, spálení knih a nápravu jinověrců. Jednota se proto uchýlila k falešným impresům³² či tisku v cizině. Moravští stavové se r. 1505 dokonce rozhodli pod vlivem působení inkvizitora Jindřicha Krámera netrpět učení Jednoty bratrské a jejich knihy pálit. (Kadlec, 1991, s. 325)

Významným představitelem jednoty byl Jan Amos Komenský (1592-1670) a i jeho díla se ocitla na seznamu zakázaných knih. Sám však ve svém díle *Velká didaktika* říká: „Chceme-li mít školy zcela obnoveny podle pravých pravidel pravého křesťanství, nutno knihy pohanské buď úplně odstranit ze škol, nebo aspoň jich užívat s větší opatrností než

²⁸ Konal se od 5. listopadu 1414 do 22. dubna 1418 na nátlak římského krále Zikmunda.

²⁹ Uzákonil právo svobodného rozhodnutí obyvatel o jejich vyznání, vyjma konfese Jednoty bratrské.

³⁰ Ve snaze zajistit jednotu víry, slíbil král papežským legátům, že bude pronásledovat kacíře. R. 1461 proto vystoupil proti Jednotě bratrské, další kroky proti kališníkům (Víte, že to jsou dvě odlišné konfese? A myslela jste to tak?) ovšem nepodnikl. Papež Pius II. však jako důkaz královy věrnosti vyžadoval jeho přestoupení ke katolické víře a likvidaci protestantismu. Jiří z Poděbrad chtěl naopak docílit, aby náboženství kalicha bylo uznáno.

³¹ Pro Moravu vyšel mandát na bartolomějském sněmu v Olomouci r. 1508.

³² Pro svou dílnu v Ivančicích používali označení „ex Horto“, „in Insula Hortensi“, „in Horto nostro“.

dosud.“ (Patočka, 1958, s. 214) Komenský především chtěl, aby se žáci nejprve seznámili s biblí, a zastával názor, že pohanské knihy odvádějí křesťany od pravého čtení (Patočka, 1958, s. 214). Je až s podivem, jaké kritiky se starověkým tvůrcům dostalo, jelikož Komenský například Seneku ve *Velké didaktice* velmi často cituje.

Na Moravě se vedle členů jednoty, objevovali členové novokřtěnců³³, luteránů a kalvínů. Nekatolický knihtisk tu sledovali stejně bedlivě jako v Čechách a r. 1499 sem papež Alexandr VI. poslal dva inkvizitory k potírání heretické literatury.³⁴ Ještě ve 20. letech 16. století však nebyly zakázané knihy ničeny systematicky. Jednota se snažila bránit autocenzurou. V r. 1557 se na synodě bratrů usnesla kontrolovat veškerou svou produkci prostřednictvím svých starších. (Homerová, 1999, s. 12-13)

³³Odmítali křest nemluvňat a dospělým křesťanům udělovali nový křest.

³⁴Nakonec na Moravě působil pouze jeden a i ten České země brzy opustil.

4 Seznamy zakázaných knih

4.1 Svět

Sledovat přehled všech církevních nařízení proti literatuře mohlo být po čase složité. Zakázaná literatura proto začala být zanášena do indexů, sloužících k jejich snadnější identifikaci.

Prvním, kdo shrnul prohibita do seznamu, byl papež Inocenc I., který r. 405 zveřejnil index apokryfů. (Griguljevič, 1982, s. 323) Dalším papežským seznamem bylo *Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis*, zvaný gelasianský dekret, vydaný r. 496 Gelasiem (492-496). Rozdělil knihy na pravověrné a kacířské. (Loskot, 1959, s. 6)

Vedle papežského stolce se do cenzury tiskovin zapojila od r. 1526 také svatá inkvizice. Seznamy, které inkvizice vydávala, byly značně rozsáhlé, ba dokonce obšírnější než ty, které vycházely na papežův příkaz. Vedle heretiků obsahoval seznam polemiky protestantů, knihy podporující židy a Maury, překlady bible a modlitební knížky, humanistická díla řady filosofů, spisovatelů i vědců, knihy o magii, ale také obrazy a výjevy s nevhodným námětem. (Griguljevič, 1982, s. 212)

Vydávat seznamy však mohli také panovníci. František I. Francouzský (1515-1547), s přízviskem otec a obnovitel literatury, ze své soukromé sbírky knih založil r. 1518 Královskou knihovnu (Bibliothèque de roi) na zámku Fontainebleu, která dokonce od r. 1536 získala právo povinného výtisku. Čím si knihy, které byly cenzurním úřadem schváleny, zajistily také jeho ochranu. Navzdory svému osvícenskému počínání zakázal r. 1534 veškerý knihtisk a r. 1535 sorbonnští teologové dostali za úkol sestavit seznam zakázaných knih. Pakliže by byl někdo přistižen při jejich šíření či četbě, vystavoval se nebezpečí vyobcování z církve, vězení, v nejhorším případě i upálení. (Cejpek, Hlaváček, Kneidl, 1996, s. 45)

O jedenáct let později se Františkovým počínáním nechal inspirovat španělský král a císař Karel V. k vydání vlastního seznamu, který zadal sestavit lovaňským teologům. Nezávisle na římských seznamech pak vycházely další vydání či doplňky. (Griguljevič, 1982, s. 324)

Jeden z prvních seznamů vydaných tiskem pochází od Bernarda Lutzenburgensis (ca. 1460-1535), dominikánského inkvizitora, který svůj *Catalogus haereticum* zveřejnil r. 1522 v Kolíně nad Rýnem (Griguljevič, 1982, s. 324).

Vedle Francie, Španělska, Portugalska a Itálie vyšel seznam zakázané literatury také v Nizozemí či Anglii. Na Britských ostrovech byl vydán r. 1526 nařízením krále Jindřicha

VIII. (1509-1547). (Homerová, 1999, s. 7) Tudor nejenže vystupoval proti protestantské církvi a reformaci, ale měl také spor s papežem, který vyústil odtržením anglické církve, jejíž hlavou se následně stal. (Hutchinson, 2010, s. 140)

4.1.1 Index librorum prohibitorum

Všechny tyto seznamy byly však pouze dílčí a neměly obecně platný, nadnárodní charakter. Změna nastala až s ustanovením centrálního inkvizičního úřadu v Římě r. 1543. První římský index zpracovala inkvizice již r. 1557, kdy také vyšel tiskem, ovšem veřejnost se s jeho ustanoveními seznámila až r. 1559. (Loskot, 1959, s. 7) Nicméně tyto teritoriální soupisy měly být do Říma zasílány a mohly platit vedle římského indexu. Zvlášť mohly být publikovány seznamy pro vlastníky knih, tzv. *indices expurgatorii*, kam byly zaneseny knihy s místy, u kterých mohl vlastník sám provádět korekci. (Svatoš, 1999, s. 146)

Římský index sestavil papež Pavel IV. (1555-1560) a byl poměrně přísný. Knihy v seznamu se dělily do tří tříd. První z nich uváděla autory, jejichž veškeré spisy měly být zakázány, druhá poukazovala na knihy, které jsou zakázány a autor je u nich znám, a třetí doplňovala seznam o anonymní díla. Zvlášť jsou jmenovány edice biblí i tiskaři, kteří již zakázaná díla vytiskli. Jmenovitě seznam uvádí 61 tiskařů. (Loskot, 1959, s. 7.) Papež vedle seznamu nařídil dodržování předběžné cenzury a následnou kontrolu knižních obchodů i soukromých knihoven. (Griguljevič, 1982, s. 324)

Zásadním se v sestavování indexu stal tridentský koncil.³⁵ K tomuto účelu byla zřízena komise z 18 prelátů a teologů³⁶, kteří Pavlův index upravili a doplnili. Navíc určili deset pravidel upravujících vydávání a používání četby. Papež Pius IV. (1560-1566) tato pravidla schválil. Revidována byla za papežů Klementa VIII. (1592-1605), Alexandra VII. (1655-1667) a Benedikta XIV. (1740-1758). Tridentská pravidla rozšířili tři Pioví následovníci především o zásady opravování závadné literatury a o pravidla jejich tištění.

Papež Pius V. (1566-1572) navíc zřídil r. 1571 kongregaci Indexu, aby vyšetřila a odsuzovala *libri prohibiti*, ke kterým, vedle nekatolické produkce, patřily spisy nemorální, erotické a zábavné. O rok později tuto instituci potvrdil papež Řehoř XIII. (1572-1585). Tridentský seznam zůstal v platnosti bezmála čtyři sta let. (Loskot, 1959, s. 7-8)

³⁵Ekumenický koncil svolaný papežem Pavlem III. do severoitalského Trenta. Zabýval se otázkami šířící se reformace a nutné reakce katolické církve.

³⁶V čele komise stál pražský arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice, který ovšem funkci nechtěl přijmout, v mnoha případech s komisí nesouhlasil a chtěl se funkce vzdát. Císař ho však ve funkci ponechal, aby zabránil zničení děl významných autorů, především děl Erasma Rotterdamského. Brus vyhledával originály Erasmových dopisů, aby dokázal čistotu autorova díla. Ve svém paláci na Hradčanech si vybudoval Malou arcibiskupskou knihovnu, kde vedle pravověrných teologických spisů byla i literatura nekatolická.

Některé knihy ze seznamu mohly být opraveny, uváděla se u nich poznámka *donec corrigatu* či *donec expurgetur*³⁷. Pakliže k opravě nedošlo, zůstávaly knihy i nadále v seznamu zapovězených knih. Kromě první třídy se dělení indexu dále nedochovalo, Klement VIII. za zásadní považoval pouze vyčlenění autorů, u kterých nevyhovovalo žádné dílo. V platnosti i nadále měly zůstat veškeré seznamy, které vyšly před tridentským koncilem. (Svatoš, 1999, s. 146; Griguljevič, 1982, s. 324)

Řazení knih na seznamu určovalo křesní jméno autora, u anonymních děl pak první podstatné jméno v názvu. Zohledněn nebyl formát spisů, leckdy ani místo a rok vydání. Tyto abecední seznamy se ještě dělily do tří tříd. První třídu tvořily autoři-kacíři nebo autoři z kacířství podezřelí, jejichž veškeré spisy nevyhovovaly katolickému náboženství. Do druhé třídy se zařadily libri prohibiti s podezřelými, nepravověrnými či jinak závadnými myšlenkami. Jejich autorem mohl být jak katolík, tak protestant. Tento výčet uzavírala třída třetí s anonymními díly. I zde se jednalo o závadný obsah.

Poslední, dvaatřicátý, seznam zakázaných knih vydaný Římem vyšel r. 1948. Mezi zakázané autory se zařadili osvícenští spisovatelé a filozofové jako René Descartes (1596-1650), Voltair (1694-1778), David Hume (1711-1776), Jean Jacques Rousseua (1712-1778) či Denis Diderot (1717-1784). Kromě jmen těchto autorů, u kterých byla zakázána veškerá tvorba, doplnili seznam ještě spisovatelé, u kterých cenzuře podléhaly jen jednotlivé spisy. (Griguljevič, 1982, s. 325)

Ovšem síla indexu časem slábla, Řím své dílo již ani nepropagoval, ani veřejně neprodával. Samotní autoři začali uvedení na index vnímat jako propagaci svého díla a řada z nich byla na zařazení dokonce hrdá. K definitivnímu zrušení Seznamu zakázaných knih došlo r. 1966, kdy zanikl spolu s institucí inkvizice. (Griguljevič, 1982, s. 327)

4.2 České země

Pro České země žádný takový index v předtridentovské době vydán nebyl a to ani poté, co se po sto letech konečně podařilo obsadit pražský arcibiskupský stolec³⁸ (Loskot, 1959, s. 23) Císaře Ferdinanda I. výsledky jednání na Tridentu příliš netěšily, stále totiž věřil v možnost, že by mezi katolíky a protestanty mohl nastat smír. Brus proto nijak horlivě neprosazoval plnění tridentských dekretů, za což byl mnohokrát kritizován. (Kavka, Skýbová, 1969, s. 161-163)

³⁷ Do opravy.

³⁸ Jan Rokycana (1396-1471) nezískal potřebné papežské povolení a nikdy nebyl arcibiskupem uznán.

Obdobně jako univerzita v Kolíně nad Rýnem, i domácí pražská univerzita zasahovala do výkonu cenzury. Žádný seznam, jako například ten lovaňské univerzity z r. 1551, však nevydala, doloženy nemáme ani zmínky o jakési předběžné cenzuře stacionářů, jež měli opravovat písařské chyby. (Homerová, 1999, s. 6)

Seznam nebyl pořízen snad i proto, že na pražské univerzitě trval vliv kališníků a zůstávala stranou dozoru církve. Pro potlačení vlivu protestantské pražské univerzity, povolil Ferdinand r. 1556 zřízení jezuitské koleje v témže městě. Nesetkal se ovšem s Brusovou podporou. Arcibiskup sice s jezuitou žádné spory neměl, ale byl si vědom jejich nevelké obliby u lidu a zastával názor, že by školství zaznamenalo větší úspěch bez jejich působení. Sam však navrhoval rekatolizaci a reformu univerzity. (Kavka, Skýbová, 1969, s. 166)

Vedle kontroly arcibiskupa Bruse z Mohelnice pro českou diecézi, se prováděla ještě kontrola pro moravskou diecézi olomouckým biskupem Vilémem Prusinovským z Vického (1534-1572). Protestantským tiskařům byla činnost zakázána výnosem z r. 1624 a poslední ránu nekatolické víře zasadilo vydání Obnového zřízení zemského pro Čechy r. 1627, pro Moravu r. 1628. (Čapka, 1998, s. 291)

Arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé (1551-1606) zadal pražskému tiskaři Václavu Marynovi z Jenčic vydání prvního tištěného seznamu s názvem *Index librorum prohibitorum cum regulis confectis per Patres a Tridentina synodo delectos*. O tomto spisu z r. 1596 však nemůžeme s jistotou tvrdit, zda a v jakém rozsahu byl respektován, nicméně r. 1603 se dočkal druhého vydání. Stejný počín zopakoval uveřejněním *Indexu librorum prohibitorum Innoc[entis]. XI. p[ro]pria. m[anu]. jussu editus usque ad annum 1681 ... Appendix usque ad mensem Junii 1704 ... 1716* až pražský arcibiskup Ferdinand z Khünburku (1713-1731) v r. 1726. (Voit, 2008, s. 530)

V rámci rekatolizační činnosti jezuitů byly prováděny misie, jejichž účelem bylo poučení lidu z katechismu, ale také hledat a případně zabavovat zapovězené knihy. (Svatoš, 1999, s. 143) O působení misionářů v jednotlivých diecézích musela arcibiskupská konzistoř obdržet výkaz činnosti obsahující počet zabavených knih. Jednou z těchto zpráv byla i zpráva Antonína Koniáše (1691-1760), tehdy působícího na Prácheňsku, z velikonoční³⁹ misie r. 1724. Do tohoto spisu zanesl Koniáš 503 kacířských knih, které během své činnosti zabavil. (Svatoš, 1999, s. 144) Stejný počet knih uvádí anonymní rukopis, dnes uložený v Archivu pražského arcibiskupství, složený ze sedmi folií, za jehož původce Martin Svatoš označil Antonína Koniáše.

³⁹Arcidiecézní misie se konaly zhruba tři měsíce kolem Velikonoc, zpravidla od Popelce do sv. Trojice, proto bývaly někdy nazývány misiemi velikonočními.

Tento seznam, vzniklý patrně ve stejném roce jako zpráva o činnosti v prácheňské diecézi, tvoří tři části *Catalogus librorum haereticorum in folio*, *Catalogus librorum haereticorum in 4°* a *Catalogus librorum haereticorum in 8°*. Spisek ovšem není úplný, neboť se nám nedochovala část s výčtem knih dvanáctkového a menšího formátu. Sám Koniáš pak ve spise upozorňuje na chybějící popis sedmdesáti knih, které ještě před zanesením do této evidence byly spáleny. (Svatoš, 1999, s. 150)

Lze se domnívat, že tento latinsky psaný index Koniáš zřejmě vypracoval jako doplněk pro svou misionářskou zprávu. Kromě rozdělení knih na formáty není soupis nijak systematicky zpracován, dokonce chybí i abecední řazení záznamů. Záznamy uvozují jednotlivá písmena, která jsou podle potřeby opakovaná až čtyřikrát. Za alfabetickým označením následuje titul nebo charakteristika díla, jeho autor, někdy bývá připojen i rok vydání či vydavatel. Významnou poznámkou je odkazování na chybná místa.

Mezi zabavenými svazky nechyběla třídílná *Postila* Johanna Spangenberg (1484-1550), *Postila* Havla Žalanského (1567-1621), spis Heinricha Buentinga (1545-1606) *Itinerarium Sacrae Scripturae*, uvedený zde anonymně, a *Biblia Pikarditika* neboli kralická šestidílnka. Kromě tohoto výčtu si v seznamu můžeme přečíst i glosu o tom, že dílo *Kancionál český* od Tomáše Řešátka Soběslavského (zemřel 1602) lze najít ukryto v mnoha farních kostelech. Výčet osob a skrýší, ze kterých misionář knihy zabavil, jako je tomu v Koniášových pozdějších soupisech z dobrošského kraje, ovšem tato evidence neuvádí. (Svatoš, 1999, s. 151)

V jihočeském soupise se vyskytují jak tituly české, které převažují, tak díla psaná německy a latinsky. Jeden titul pak je dokonce čtyřjazyčný, kdy latinu a němčinu doplňují řečtina s hebrejštinou. Nebyl-li jazyk dokumentu patrný z originálního názvu, pak jej Koniáš přímo, byť ne důsledně, zmiňuje. Zlomek těchto spisů tvoří díla nenáboženská. Z žánrů jsou to básně, komedie a povídky, z odborné literatury pak díla literárně-teoretická, historiografie, pedagogika či mravoučné spisy. Za zmínku jistě stojí objev děl Philippa Melanchthona (1497-1560), Erasma Rotterdamského (1467-1536) a Giovanniho Boccaccia (1313-1375). (Svatoš, 1999, s. 155)

Oproti pozdějšímu soupisu si zde můžeme přečíst obsáhlejší charakteristiky děl a poznámky pod tituly knih, ve kterých zmiňuje, proč jsou uváděné spisy nebezpečné. Někdy pouze poznamenal, že autor knihy je zařazen do první třídy v římském Indexu či že nepatří ke katolíkům, stěžoval si na nucený exil nekatolíkům z Čech nebo dokonce hanil jezuitský řád. U zpěvníku Tobiáše Závorky Lipenského (1553-ca 1612) uvádí poznámku *Ad initium libri in*

*indice ponit inter festa M. Jo[ann]em' Huss. Kdyby nebral z obojího.*⁴⁰ Dále uvádí Bibli kralickou a Nový zákon Martina Luthera, ke kterému připojil ojedinělou poznámku *totum combustum est.*⁴¹ Zatímco jiné knihy, včetně těch uvedených na Indexu, patrně putovaly do konzistoře, Luthera bez prodlení pohltily plameny. (Svatoš, 1999, s. 156)

Seznam *prohibit*, v pravém slova smyslu, vydal Koniáš až v r. 1729 u Václava Jana Tybély (1711-1744) v Hradci Králové pod názvem *Clavis haeresim claudens et aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající Aneb Registrík některých bludných, pohoršlivých, podezřelých neb zapověděných kněh s předcházejícími účinnými prostředky, s kterými pohoršlivé a škodlivé knihy vyzkoumati a vykořeniti se mohou. Na světlo vydaný s dovolením duchovní vrchnosti.* (Loskot, 1959, s. 24) Bylo to nedlouho poté, co konzistoř v Hradci Králové po jezuitově návrhu uznala potřebu sestavení českého seznamu zakázaných knih. Generální vikář Vojtěch Jiří Drbohlav udělil Klíči imprimatur. (Koniáš, 1729)

Zvláštní název indexu zvolil Koniáš podle evangelia sv. Lukáše, kde se praví: „Běda vám znalčům Zákona, že jste vzali klíč k poznání! Sami jste nevešli a těm, kdo vcházel, jste zabránili.“ (Bible, 2009, 11, 52)

V rámcových částech knihy, věnuje Koniáš své dílo kléru, kterému má sloužit jako pomůcka. V latinské předmluvě, zabírající čtrnáct stran, se mluví o bludných, pohoršlivých, podezřelých a zapovězených knihách. (Koniáš, 1729, [XCI] Obšírněji jsou pak rozebrány na dalších čtyřiačtyřiceti stranách spisu, kde uvádí historii tvoření indexů, začínající zákazy papeže Lva I., pokračující bulou *Coena Domini* ze 14. století, až po činnost tridentského koncilu k římským indexům. (Koniáš, 1729, s. 171)⁴² Ty byly, jak Koniáš uvádí, vydávány i v Praze. Avšak národní seznam doposud chyběl, navzdory nařízení pražské synody⁴³ z r. 1605. Koniáš se proto rozhodl sestavit toto dílo pro doplnění Indexu vydaného na popud papeže Inocence XI. (1676-1689). Řídil se tak vlastně nařízením Klementa VIII., který výslovně podporoval vydávání partikulárních seznamů (Bílý, 1996, s. 219). Navrch Koniáš připojil návod k užívání *Directio pro usu indicis sequentis servitura*, spolu s poučením, aby čtenář četl pouze pravověrné knihy, protože čtenáři není „zapotřebí hledati zlato v blátě.“ (Koniáš, 1729)

⁴⁰ Na začátku knihy se zmiňuje v indexu mezi svátky M. Jan Hus

⁴¹ „Celý [Nový Zákon] byl spálen.“

⁴² Tímto tématem se Koniáš zabýval již ve svém předchozím díle *Zlatá neomylné římskokatolické pravdy denice, na výroční slavnosti svatých a světic Božích v epištolních řečích, které i k nedělním epištolám dle prvního rejstříku přivlastniti se mohou...* vydané r. 1728 v Praze u Joachyma Kamenického.

⁴³ Svolána na výslovnou žádost papeže Klementa VIII. arcibiskupem Zbyňkem Berkou z Dubé, aby byly uplatněny závěry tridentského koncilu. Synoda trvala jen tři dny.

Na úvod se zabývá definicí zapovězené literatury. Za bludnou označuje literaturu, která se zachovala po starších předcích, protože v našich zemích nebylo dostatek duchovenstva a navíc zde působila řada kacířských autorů, a tak tehdejší majitelé knih nemohli dobře rozeznat ony bludy, které v nich mohou být obsaženy. Rozpoznat, která kniha je dobrá či špatná, podle Koniáše neumí každý, a má proto bez studu a bez rozdílu rodu a úřadu předkládat své spisy k posouzení duchovním soudcům. V žádném případě se takovéto knihy nemají schovávat, tajnosti škodí pouze majitelovu spasení. Koniáš zde také zastává názor, že ačkoliv mohou kacířské knihy obsahovat řadu dobrých myšlenek, ty nepravověrné jsou v nich zamíchány a brání spasení duše stejně jako utajování vlastnictví takovýchto knih. Za špatný považuje i prodej nekatolické produkce, ze kterého plyne pouze věčné zatracení a žádná radost z nabytých peněz. (Koniáš, 1729, s. 171)

Dvanáct pravidel o bludných knihách zakončil připojením úvahy o Bibli jako Zákoně Božím. Pravověrní mají mít pouze katolickou bibli, jmenovitě pak doporučuje vydání Dědictví sv. Václava z r. 1715. Uvedena jsou místa, která v protestantských biblích shledává jako nakažená a ta biblická místa, která kacíři porušují, což jim nemá být trpěno. Jakákoliv náboženská literatura vydaná mezi lety 1414⁴⁴ a 1620 je Koniášem označena jako podezřelá a taktéž má být předána k posouzení. (Koniáš, 1729, s. 172)

Koniášův index je zcela ojedinělý svou komplexností. Zastoupení mají knihy zcela zakázané, ale také ty, které mají pouze závadná místa, která lze opravit. Nevynechal ani spisy podezřelé. Mezi zakázané, z části bludné a podezřelé spisy však neřadil pouze díla nekatolická, ale také knihy katolických autorů, pakliže v nich shledal něco závadného. Ačkoliv se jednalo o seznam sestavený pro České země, zaneseny v něm jsou taktéž knihy cizojazyčné. (Bílý, 1996, s. 220) Samotný *Registřík zapověděných, neb nebezpečných a podezřelých kněh podle alfabety litery* pak tyto knihy rozřazuje do skupiny podle formátu knih a následně podle abecedního pořadí. (Koniáš, 1729)

Druhé vydání z r. 1749, nesoucí stejný název, má skoro dvojnásobný počet stran a také téměř dvojnásobný počet zapovězených titulů. (Koniáš, 1749) Antonín Podlaha (1865-1932) uvádí 868 knih českých, 255 latinských a 441 německých. K českým spisům pak je třeba přičíst 92 knih opravitelných, k latinským 4 a k německým 80. Započítáno je navíc 77 knih francouzských, označených jako nemravné, stejně jako 4 knihy latinské a 449 knih německých. (Bílý, 1996, s. 220)

⁴⁴Rok, kdy se začalo šířit dílo Mistra Jana Husa *De ecclesia*.

Za třetí vydání Clavisu František Martin Pelcl (1734-1801) považoval Index Antonína Příchovského (1707-1793)⁴⁵ vydaný v roce 1770 pod názvem *Index Bohemicorum librorum et corrigendorum ordine alphabeti digestus, reverendissimi, celsissimi S. R. J. Principis Domini Antonii Petri Dei Gratia et Sedis Apostolicae Archi-Episcopi Pragensis Jussu collectus atque editus. Vetero-Pragae typis Joannis Caroli Hraba, incliti Bohemiae Regni D.D. statuum typographi*. Pelcl pokládal Index za první část rozsáhlejšího čtyřdílného celku. Do druhé části měly být zařazeny knihy německé, do třetí knihy psané latinsky a závěrečná část měla doplnit seznam o literaturu francouzskou, italskou, anglickou, řeckou a další. Žádná z těchto částí však nebyla nalezena, takže se Pelcova teorie nepotvrdila. (Bílý, 1996, s. 223)

Autor se oběma vydáními Klíče bezpochyby inspiroval, v první části Indexu je přejata Koniášova pasáž o zapovězených knihách i pravidla k rozeznání dobrých a špatných knih. V druhé části byly využity Koniášovy poznámky, které byly ovšem doplněny samostudiem literatury. (Index, [1776], s. 1) Až na výjimky tento seznam neobsahuje cizojazyčnou literaturu, pouze literaturu českou, včetně překladů. Index také rozšířil dobu, ve které byla vydávána podezřelá literatura až do r. 1635,⁴⁶ kdy „konečně od Ferdinanda II., císaře a krále českého, s volencem českým a Švédou mír šťastně uzavřen byl, a všecko pozůstalé až dosud kacírstvo z království bylo vypovězeno.“ (Bílý, 1996, s. 224)

Autor na prvních 80 stranách své knihy zařadil pastýřský list arcibiskupa pražského pro duchovenstvo různých stupňů. Zařazena je také encyklika papeže Klementa XIII. z r. 1766 proti nepravověrným knihám v latině i v českém překladu. Po té je zařazen reskript císaře Karla VI. z 28. prosince 1725 obsahující tresty pro držitele a šířitele kacírských knih, který r. 1749 a později 1770 potvrdila i císařovna Marie Terezie. Nechybí ani dekrety pražského provinciálního sněmu vydané r. 1605 proti četbě zakázaných knih. Stejně jako jeho předchůdce Koniáš uvádí autor *Vysvětlení, jak přísně kacírské a pohoršlivé knihy zapověděné jsou v církvi svaté katolické*, latinsky pojednává o očištění zapovězených knih i o jejich rozpoznávání od knih katolických. Závěrečnou část úvodu tvoří poučení o praktickém užívání tohoto indexu. Druhou půlku tvoří vlastní seznam zakázaných knih, který rozděluje literaturu na tu, která není hodna opravení a má být zcela zapovězena, na autory první třídy, kteří jsou kacíři nebo jsou z kacírství podezřelí, a na knihy, které se mají očistit. (Index, [1776, s. 1-CCCL])

⁴⁵ Autorství toho spisu je sporné. Jako jeho autor je uváděn Antonín Koniáš, František Mateřovský či Antonín Příchovský. Problematikou autorství Indexu se zabýval Martin Svatoš, Jiří Bílý, Jiří Kábrt a Milan Kopecký. Bedřiška Wižďálková se ve své práci zabývala rozdíly mezi Indexem a druhým vydáním Koniášova Clavisu.

⁴⁶ Císař uzavřel tzv. Pražský mír se saským kurfiřtem. Boje se švédskými vojsky pokračovaly až do konce třicetileté války r. 1648.

V platnosti zůstal soupis jedenáct let, kdy byl zrušen nařízením císaře Josef II. (1741-1790) 20. října 1781. Patent císaře uvádí, že zapovězené knihy zůstávají zapovězenými, pakliže je za takové uznala zeměpanská cenzura. Pakliže se některému biskupovi zdál nějaký spis škodlivý, mohl jej nahlásit c. k. cenzuře. (Loskot, 1959, s. 50)

Indexy se staly pro misionáře velkou pomůckou při vyhledávání knih a později jejich přínos ocenili při bibliografické práci Dobrovský (1753-1829) a Jungmann (1773-1847). České indexy však měly také řadu odpůrců, ke kterým patřili bratři Thámové (1763-1816, 1765-ca1816), Karel Rafael Ungar (1743-1807), Jan Rulík (1744-1812) a Antonín Podlaha. Výtky se týkaly nesprávného zařazení knih, které nebyly ani bludné ani pohoršlivé, pálení knih, nesprávná identifikace děl z jazykového hlediska, duplicita záznamů, chyby v názvech i jménech autorů, nejednoznačné zařazení děl a uvedení děl, která vůbec neexistovaly. (Bílý, s. 222-232)

5 Nakládání se zakázanou literaturou

5.1 Pátrání po zakázaných knihách

Za uchovávání, četbu i poslech zakázaného textu mohl být provinilec vyobcován z církve podle ustanovení sněmu, který pro pražskou diecézi platil od r. 1605. Pakliže chtěl být takovýto odpadlík přijat zpět do církevní obce, musel počkat na povolení biskupského soudu a navrch musel slíbit, že se do budoucna takovýchto knih vyvaruje a bude se držet katolické víry. Samotní hříšníci byli děleni do dvou skupin. Jednu z nich tvořili čtenáři zakázaných knih, kterým byla tato literatura dodána a druhou ti, kteří kacířské knihy šířili. Druhá skupina byla považována za nebezpečnější, neboť u nich mohlo dojít k navrácení k herezi. (Ducieux, 1994, s. 62)

Jedním z důsledků rekatolizačního úsilí nové vládnoucí dynastie byla povinnost poddaných předkládat všechny knihy duchovnímu správci ke kontrole. Dle „pravidel věrného katolického chování“⁴⁷, měli rodiče, jejichž děti navštěvovaly výuku náboženství a skládaly zkoušku, předkládat seznam knih, které vlastní. Souhlas k užívání knih pak byl vpisován přímo do knihy. (Čornejová, 1995, s. 194)

Za kacíře však nebyl považován pouze ten, kdo zakázané knihy vlastnil, ale také ten, kdo je četl či četbě naslouchal. Misionáři prohledávali nejen příbytky podezřelých, ale soustředili se také na prodej knih na trzích. Všechny případné podezřelé knihy byly majitelům zabaveny. „Kacíři“ pak byli vyslýcháni faráři, misionáři a vikáři. (Ducieux, 1994, s. 61) Vyslýchaný musel zodpovědět, proč dává přednost tiskům vytištěným v cizině před domácími, proč uchovává knihy po předcích, když jsou zakázané, jak prohibita získal a s jakým záměrem si je pořizoval, zda je někomu dále půjčil, kdo mu knihy zprostředkoval a jeho případný popis. (Ducieux, 1994, s. 63-64) Každému usvědčenému kacíři měl apelační soud vyměřit jednoroční těžkou práci v obci. Obrátil-li se do roka na katolickou víru, mohl být propuštěn. V případě zatvrzelých kacířů měl být v práci ponechán druhý, ba i třetí rok. Po tříleté lhůtě měl být kacíř vypovězen ze země, při tajném návratu měl ztratit hrdlo. Pokud by u napravených kacířů došlo k znovunavrácení k víře otců, hrozilo odsouzení na galeje, osoby slabé a ženy měly být zmrskány a vypověděny se ztrátou majetku. Nekatolíci mohli ztratit i děti. Nejvíce vyslýchaných bylo zaznamenáno ve východních, severovýchodních a středních

⁴⁷ Sestavené pravděpodobně členem jezuitského řádu otcem Matějem Třebickým.

Čechách, a jen nepatrná část z nich hovořila německy. (Ducreux, 1994, s. 68; Bílý, 1996, s. 113)

Nežádoucí literatura pak byla nahrazena literaturou pravověrnou, nejčastěji texty o pravidlech správného křesťanského života, modlitbami či písněmi. Nedostatek katolických knih mělo vyřešit založení vydavatelství Dědictví svatováclavské r. 1669, které během období 1670-1751 distribuovalo mezi lid více než 80 000 knih. (Svatoš, 199, s. 369-370) Na dostatek katolických knih mezi lidem, měla navíc dohlížet vrchnost. (Čornejová, 1995, s. 194)

Zaznamenány jsou také případy, kdy lidé odevzdávali knihy dobrovolně či po misionářově přesvědčování. Bajger uvádí případ z 1. května 1623, kdy fulnecké děti konvertitů přinášely knihy samy. Krom dětí se zúčastnili i měšťané a společně pátrali po heretické literatuře, která poté, snad i za doprovodu sboru či hudby, končila v ohni. Tento propagační případ podnítil příčinlivé obyvatele k dalšímu nálezu hned dalšího dne, kdy přímo na radnici shořela další knižní sbírka, tentokrát Jana Amose Komenského, tehdy ještě neznámého protestantského kazatele. (Bajger, 2009, s. 229) Obdobně Bernardin se Sieny svým dojímavým kázáním přiměl obyvatele Sieny dobrovolně založit hranici ke spálení kostek a karet. (Bajger, 2009, s. 228) Na území Čech je dobrovolné odevzdávání známo při působení Benedikta z Vorchheimu v Brně či v Chlumci nad Cidlinou. (Bajger, s. 230; Bílý, s. 158) Antonín Koniáš pak ve svém spise *Denice na výroční Slavnosti svatých a Světic Božích v Epištolních Řečích* z r. 1728 uvádí dialog čtenáře a kněze o zapovězených knihách, který měl sloužit k přesvědčení nekatolíků ke změně víry. (Koniáš, r. 1728, s. 443-445)⁴⁸

5.2 Ničení knih

Nebyla-li zabavená literatura pouze opravena, například vytržením listů, začerněním či přeškrtnutím některých slov, končila obvykle v plamenech. Všechny spálené knihy musely být písemně zaznamenány, specifikovány a musel být uveden důvod jejich ničení. (Bílý, 159) Jednalo se o soukromý „obřad“ vrchnostenských, vikariátních a konzistoriálních úřadů, čas od času také v kláštorech. Veřejné pálení mohlo být součástí svatojánských ohňů 24. června či před svátkem sv. Jana Křtitele na oslavu letního slunovratu. Mimo tyto lidové slavnosti nebylo pálení knih časté a nebylo pravidlem ani po kajících misích. (Bílý, 1996, s. 190)

⁴⁸ „...že mně Žitaváci, neb Husitští Písmákové namlouvají, abych kněh podobných od sebe nedával, abych je kryl, zapíral, abych z nich pokradmo, pokoutně Vejklady čítal.. tím já se upokojiti nemohu... Pravdy se v temných a pokoutných schůzkách nedomakám..Dábel všech lží a podvodu Patriarcha jest a nazývá se Kniže temnosti, pod jeho tedy Praporec já se utíkám, když s čtením svým se do temnosti ukrývám... každý kdo mne pokoutně vyučuje, tak že nesmí s knihami neb s učením svým na světlo, dle Kristových Slov zle činí, pravdu nekáže, ani nečiní; nevchází dvěřmi, ale jinudy, nejni dobrý Pastýř, je Zloděj a Lotr, je Vlk, je Podvodník...“

Přihlížející doprovázeli pálení kratičkými popěvky, výkřiky nebo zvoláními. Mezi lidem se ujala písnička *Zapalte kacířské bludy*, která se postupně rozšířila až na patnáct slok.

Zapalte kacířské bludy
Zkazte pekelné obludy,
Spalte pohanskou nevěru
I každou babskou pověru.

Nechceš-li ty se škvařiti,
Bludné knihy hled' spáliti,
Dokavadž tobě čas slouží,
Bys nepad v pekelnou louži

Další sloky zatracují jednotlivé kacíře jako Husa, Luthera, Cvingliho, Kalvína, Melanchthona, Jeronýma, Žižku, Borovského, Řešátka a další. (Bílý, 192-194)⁴⁹ Již v roce 1717 kritizoval královéhradecký biskup pálení knih, protože prý pobuřuje lid. Arcibiskup Manderscheid r. 1729 požaduje ničení knih zastavit, aby mohla být prohibita prozkoumána v konzistoři. (Ducieux, 1994, s. 69-70)

Nutno dodat, že kališníci v ničení knih nezůstávali svým protivníkům nic dlužni. Aby se katolíkům vyrovnali a byli uznáváni za pravověrné, vyhledávali i oni knihy, které se jim jevily jako zapovězené. Zvolili i stejný způsob ničení. Mikuláš z Hořepníka u sebe schovával jakési „jedovaté traktáty“ určené ke spálení. Když u něho byly objeveny, skončil r. 1461 ve vězení na příkaz krále Jiřího z Poděbrad a rektora univerzity. (Loskot, 1911, s. 23)

Povolení číst tyto knihy bylo nejprve bulou papeže Julia III. (1503-1513) uděleno pouze teologům, kteří se prostřednictvím těchto knih měli seznámit s kacířskými názory, aby bylo možné proti nim účinně bojovat. Usnesením tridentského koncilu z r. 1564 mohli nekatolické knihy číst výhradně inkvizitoři, někteří vybraní biskupové se souhlasem papeže a z kardinálů pouze ti, kteří zasedali v římské inkvizici. Udělovat povolení k četbě *libri prohibiti* mohli také jezuitský generál a generál minoritů, ovšem ti byli zbaveni této výsady r. 1627 papežem Urbanem VIII. (1623-1644). Ve výjimečných případech mohly povolení žádat ostatní řády⁵⁰, katoličtí králové a knížata. Tato povolení jim byla většinou udělena na dobu celého jejich života. Povolení k četbě bylo navíc podmíněno uskladněním zapovězených knih

⁴⁹Podrobněji k popěvkám a písním při pálení knih tamtéž, s. 180-199

⁵⁰Přehled, kdo všechno měl z františkánských řádů povolení ke čtení nekatolických knih, uvádí Bajger.

ve zvláštní místnosti, aby se tak zabránilo přístupu nepovolaným osobám.⁵¹ U nás takového povolení vydal arcibiskup Harrach v roce 1652 pražským misionářům. (Ducreux, 1994, s. 70)

Pozornost úřadů se kromě domácí produkce soustředila na zahraniční literaturu. Ta měla být konfiskována již na hranicích a tomu, kdo knihy přenášel, měl být vyměřen tělesný trest. Oficiálně přiznané dovezené tisky měly na hranice přicházet v balících. Nově vydané knihy vyhledávaly misionáři při pravidelných i nepravidelných prohlídkách obchodů s knihami i soukromých knihoven ostražitěji, protože se staly dokladem živých kontaktů s evangelickou emigrací. (Svatoš, 2010)

Misionáři tak mohli objevit tzv. ruční knížky, základní modlitby a písně pro praktikující evangelíky od Václava Kleycha (1682-1737) a Kašpara Motěšického (ca 1640-1689), Kralickou bibli, Komenského spisy, Postilu Zámrského (1550-1592), Postilu Spangenbergovu (1528-1604), Žalmy v překladu Jiříka Strejce (1592-ca1669), Husovu Postilu. Z rukopisů se vyskytovaly zpěvníky, snáře, pověrečné spisy a proroctví. Rukopisná kniha zažívala „zvláštní renesanci.“ Jelikož bylo obtížné získat jakýkoliv předbělohorský tisk, lidé si takové tituly začali opisovat a to až do poloviny 19. století. Netýkalo se to jen náboženských tisků, ale i jiných témat. (Bouchal, 1999, s. 107-108; Bohatcová, 1990, s. 289; Pokorný, 1990, s. 330)

5.3 Přechovávání knih

Knihy nemohly být uchovávány v příbytcích běžným způsobem, ale bylo potřeba je pečlivě ukrývat před očima misionářů. V místnostech k tomu dobře sloužily skřýše pod peřinou, v truhle, v komoře, pod podlahou, na půdě, pod střechou za komínem, v chlévech, maštálích či sklepech. Ještě důmyslnější schovávání bylo zahrabávání knih v zemi, ukrývání do sena, do hnoje, v lese v korunách anebo kmenech stromů. Praktickým se pak ukázalo vydávání knih ve zvláštním formátu, tzv. špalíčku Václava Kleycha. Tento formát mohl být díky silnému a nepoměrně úzkému osmerkovému i menšímu formátu a nenápadné tmavohnědé vazbě snadno ukryta. (Bouchal, 1999, s. 109; Bohatcová, 1990, s. 287; Pokorný, 1990, s. 327)

⁵¹Zamčená skříňka s *libri prohibiti* je například dosud v Teologickém sále knihovny Strahovského kláštera. V Národní knihovně díky Karlu Rafaelovi Ungarovi, který započal zakázané knihy zařazovat do fondu, vzniklo s původními bohemikálními fondy speciální oddělení Bibliotheca nationalis.

5.4 Ceny knih

Senior Jan Th. Elsner ve svém dopise r. 1760 uvádí, že všechny přivezené knihy, byly velmi dobře zaplacený a jejich dodavatel velmi dobře pohoštěn. Cena knih se mohla lišit podle toho, kým byla doručena. Zatímco v Litomyšli bylo možné získat hallskou bibli za 3 zlaté a 42 krejcarů, na Poličsku stála 4 až 5 zlatých a v Dambořicích u Klobouk 2 zlaté a 15 krejcarů. Stejně tak Kleychovy spisy stály na Poličsku 27 krejcarů, zatímco v Dolní Sloupnici 14 grošů. Nový zákon z Halle stál 1 zlatý a 15 krejcarů, foliová bible 4 zlaté a 15 krejcarů, Žalmy 13 grošů. Ceněné byly však i jen zlomky nebo vytržené listy. Při nedostatku peněz si na určitý čas knihy mohli nekatolíci i půjčovat za určitý obnos anebo výměnou za nějaké zboží. Komenského Manuálník stál na jeden rok 28 grošů, za spis O životě duše od Pavla Žalanského se na půl roku platilo 30 krejcarů, Jiří Horák z Vinař u Žlebu vyměnil Žalmy Jiřího Černého za korec hrušek, Liberdův kancionál byl směněn za košík jahel. (Bílý, 1996, s. 171)

6 Kolportáž zakázaných knih

6.1 Co je pašování

Sloveso pašovat má původ v německém paschen a Pascher. Původ slova není zcela jasný. Váže se snad k romskému paš-díl, tj. „dělit (zboží)“. (Rejzek, 2001, s. 452) V Ottově slovníku naučném se slovo pašovat nevyskytuje, nabízí však ekvivalent podloudnictví, které definuje jako nedovolené dopravování zboží s obcházením celních předpisů. Dále ho popisuje jako „nezákonné dopravování, vyvážení nebo provádění zboží přes celní čáru tím způsobem, že se neplatí clo, anebo se činí nesprávná deklarace.“ (Slovník, 2000, s. 1018) Nejstarší zaznamenaný případ pašování pochází již z r. 2248 př. n. l. Egypťané Ket a Rin pašovali zlaté nádoby a šperky z hrobky, byli však chyceni egyptskou pobřežní stráží a staženi z kůže. (Crha, 2005, s. 54)

K pašování zboží dochází z důvodů hospodářských, tedy pašování z důvodů materiálního, z důvodů politických a z důvodů společenských. Pašeráctví mohlo být pro někoho pouze občasným, příležitostným aktem, našli se ale i tací, kteří tyto cesty podnikali pravidelně, někteří dokonce celý život. Toto „profesionální“ pašování bylo často organizované s přispěním několika členů pašerácké sítě. Úkolem podloudnictví bylo zásobovat nedostatkovým zbožím, což nebyl snadný úkol. Pašerák se musel vyrovnávat s nočními cestami přes hraniční řeky, strmé skály a neschůdný terén, což vyžadovalo fyzickou zdatnost, vytrvalost i odvalu a štěstí.

Zatímco pro stát a církve mělo pašeráctví negativní konotaci, mezi lidem nebylo chápáno jako zločin, ale jako reakce na nespravedlnost. V chudých kulturách byli pašeráci dokonce ctěni a respektováni. (Beneš, 2002, s. 177-181)

6.2 Potulní emisaři

Po Bílé hoře se česká utrakvistická společnost ocitla v izolaci. Řada nekatolíků naoko přestoupila ke katolické víře, ve skrytu však zůstávala věrná víře otců. Značná část akatolických knih jim byla sebrána a zničena, nicméně tajní evangelíci však nadále potřebovali opírat svou víru o znalost tištěných či psaných textů evangelické provenience. Zatímco katolická většina se bez problémů mohla obracet na domácí nakladatele, nespecializovaný kupecký obchod, knižní trhy, kočovné tiskaře a zahraniční tiskaře,

nekatolická menšina musela vyhledávat sekerníky, tesaře, krejčí, obchodníky, prodavače modlitebních knížek, trhovce a jarmarečníky. (Šimeček, 2011, s. 27; Bílý, 1996, s. 165)

Ti všichni se staly kolportéry neboli emisary zakázaných knih. Důležitými posly přes hranice se stali také evangeličtí duchovní, tzv. predikanti. Většina těchto lidí utekla z náboženských důvodů ze země a vraceli se do Čech jako evangeličtí misionáři. (Svatoš, 2010) Kvůli přísným zákazům a zákrokům jezuitských pátracích komisí, znemožňujícím přímou cestu, putovaly knihy přes několik rukou, než se dostaly k místu určení. (Bílý, 1996, s. 170).

I přes veškeré zákazy tajní zahraniční poslové přicházeli do země na oko za obchodem, aby mohli šířit zakázanou literaturu. Knihy nosili v pytlí pod zbožím, jako Matěj Čoudil z Měřína u Velkého Meziříčí, který je schovával pod tabákem, Jan Pražan schovávající knihy v mošně pod chlebem, nebo jistá Magdalena, jejíž koš na svém dně ukrýval pod tvarohem a sýrem bludné knihy. Důležitou roli hráli také uherští plátýnkáři. Díky putování podél řek mohli navštěvovat osamělé mlýny, kde našli vhodný prostor pro tajná shromáždění. Nejméně nápadné však byly při pašování ženy, které snáze se svým zbožím pronikaly do vesnic i rodin. (Bílý, 1996, s. 167-169)

Do Čech se také řada knih dostala díky tíživé situaci svých majitelů. Ti, kteří se domnívali, že jejich skryše budou nebo dokonce již jsou prozrazeny, dobrovolně prodávaly své knihy. Obnos, který za ně získali, nebyl malý a knihy navíc zůstávaly v oběhu. Také neúroda v Sasku a ve Slezsku v roce 1724 způsobila, že se řada drážďanských, žitavských i jiných protestantů uchýlila do Čech, aby zde směnili náboženské knihy za obilí. (Hrdina, Kuchařová, r. 2011, s. 85; Pokorný, s. 330)

Pod kontrolou se ocitli také Židé, kteří byli obviňováni, že pomáhají šířit akatolické knihy. Židovští podomní obchodníci měli být kontrolováni před městskými branami, a pokud by se zbožím pronikli do města, mělo jim být zkonfiskováno. Nemáme však důkazy, že by zakázané knihy šířili domácí Židé. Je však jisté, že literaturu nerozšiřovali z náboženských důvodů, nýbrž pro svůj zisk. Dovoz knih od Židů se rozmohl zvláště během válek o tzv. dědictví rakouské,⁵² které se staly Židům osudné, jelikož byli r. 1744 vypovězeni ze země. (Šimeček, 2011, s. 46, s. 119; Bílý, 1996, s. 172)

⁵²Vedeny mezi Marií Terezií (1717-1780) a Pruskem, Bavorskem a Francií mezi lety 1740-1748.

6.3 Obchodní cesty

Míst, kam se po nuceném vystěhování ze země⁵³ uchýlovali čeští exulanti, bylo několik. Jednalo se zejména o místa co nejbližší hranic, ve kterých měli emigranti přátele či obchodní partnery. Většina emigrantů emigrovala bez rozmyslu. Výjimku tvořili členové jednoty bratrské, u nichž můžeme hovořit o organizované emigraci především do slezské Vratislavi a polského Lešna. Díky úzkým kontaktům mohli poskytnout svým stoupencům útočiště i ochranu šlechty. Pomocí vybírání almužen si jednota zajistila i finanční prostředky. Právě rozvětvené obchodní styky umožnily kolportáž nekatolické produkce do Čech, ačkoliv dovoz zboží z ciziny byl pod dohledem státu. (Jireček, 1990, s. 213; Bobková, 1999, s. IX)

6.3.1 Rakousko

Hospodářský styk s Rakouskem měly zejména Jižní Čechy, především královské město České Budějovice, ale i poddanská města Třeboň, Český Krumlov, Týn nad Vltavou či Soběslav. Blízko měli do Vídně také moravští šlechtici. (Šimeček, 2011, s. 30) Obchodníci nejčastěji směřovali do Cáhlova, Lince, Křemže, Steinu a Steyeru. (Šimeček, 2011, s. 683)

Ačkoliv existují doklady, jak obchodníci dováželi a vyváželi víno, koření, látky a velké množství kramářského zboží, je pramenů dokládajících dovoz knih pomálu. Jen u kupce Krumma prameny zmiňují 3 mešní knihy a českobudějovický kupec Spilheubl si z trhu z Lince dovezl taktéž 3 knihy a pouze u Andrese Eschenberger víme, že r. 1562 skončil na pranýři ve Vídni za rozšiřování luterských tisků. Podnikal cesty do Křemže, odkud knihy dodával do Českých Budějovic. Jestli byly knihy přímo z Křemže nebo byly dovezeny z Rakouska či odjinud se prameny nezmiňují. (Šimeček, 1971 s. 514, s. 698; Šimeček, 2011, s. 29) Je možné že Rakousko sloužilo pouze jako překladiště knih a hracích karet, které pocházely z Jižního Německa. (Šimeček, 1971, s. 702) Jižní Čechy také obchodovaly s Norimberkem, Vratislaví, Budyšínem a Svídnicí. (Šimeček, 1971, s. 704-706) Důležitou spojnici mezi knihkupeckým obchodem v Norimberku a ve Vídni a opavského a nisského Slezska se stala Olomouc, odkud bylo dále možné pokračovat do Polska. (Šimeček, 2011, s. 29)

⁵³I. vlna stěhování byla mezi lety 1621-1627, II. vlna stěhování nastala od r. 1628 – 1640.

6.3.2 Německo

Mezi Českými zeměmi a Německem probíhala intenzivní komunikace nejen na poli obchodním, ale od období raného novověku také v oblasti knižní kultury. (Fejtová, 2010, s. 477). Vedle Norimberku hrál významnou úlohu Frankfurt nad Mohanem, Lipsko, Magdeburg, Wittenberg, Halle, Pirna, Budyšín, Zhořelec, Žitava a Kolín nad Rýnem. Čtenářský zájem se soustředil především o díla nejvýznamnějších luteránských autorů. (Fejtová, 2010, s. 485-486) První edice se v Norimberku dočkal r. 1658 také Komenského *Orbis pictus*. (Bohatcová, 1990, s. 213)

Bílý popisuje několik případů, kdy emisaři pašovali knihy ze Saska. Jedním z nich byl Kristián Litochleb, který doručoval knihy svému bratrovi Václavovi do Morašic u Litomyšle. Řada knih byla také rozprodána do Sloupnice, Chotěšín a Újezda. Komise našla celkem pětadvacet knih. Litochleb měl dokonce svůj sklad knih u valteřického sedláka Václava Nykla. Dalším emisarem a Litochlebovým pomocníkem byl hrabačovský tkadlec Josef Janata, který pašoval knihy z Lužice. Ještě jako sedmasedmdesátiletý pašoval knihy v pytli pod tabákem z Postupimi pro velvarské občany Matěj Čoudil z Měřína u Velkého Meziříčí. (Bílý, 1996, s. 166-167) Vedle českých pašeráků se kolportáže účastnili např. i němečtí formani obchodující se solí, kteří pobývali v Čechách až deset týdnů během každé cesty a znali jazyk. Byli ochotni ke zboží přibrat i knihy, bible a Nové zákony, které se lehce ukrývaly mezi balíky s jiným zbožím. (Bílý, 1996, s. 170-171).

Na saském panství hraběte Nikolase Ludwiga von Zinzendorfa (1700-1760) u Žitavy byla dokonce založena osada pro emigranty – členy jednoty bratrské z Moravy, kteří ze země utíkali v letech 1722-1727. Nazvána byla symbolicky Herrnhut (Ochranov / Ochranovská jednota / místo, které chrání Pán) a odtud probíhala distribuce nekatolické literatury. (Hrdina, Kuchařová, 2011, s. 137)

6.3.3 Uhry

Díky velké náboženské volnosti proudil velký počet pašeráků z Uher. Nemířili jen na blízkou Moravu, ale také do Čech. V Pusté Kamenici u Poličky měl sklad Jan Pražan, který dovážel Hallské bible z Myjavy. Se svými společníky Josefem Kosteckým ze Svratouch a bratry Václavem a Janem Koudelkou se soustředili na prodej knih na Skutečsku a Poličsku. Kosteckého žena dokonce zakopala na zahradě štandlík s dvojitým dnem s ukrytými knihami. Z Uher také pocházelo nejvíce pašeráků-plátýnkářů. Řada českého obyvatelstva si

zakázané knihy dovezla ze svých cest za příbuznými (Bílý, 1996, s. 168; Šimeček, 2011, s. 251)

6.4 Kavalírské cesty

Kavalírskou cestu do zahraničí podnikali šlechtici, především v mládí v závěru studií, na několik měsíců i let, aby navázali nové společenské kontakty a připravili se na budoucí život vzdělaného šlechtice se všemi nároky, které na ně budou kladeny. Pro řadu z nich to byl první delší pobyt v zahraničí. Podle posledních výzkumů tyto cesty podnikala šlechta od 50. let 16. století do 20. let 18. století. (Salonová, 2007, s. 36) Je velmi pravděpodobné že si šlechta ze svých cest, a to nejen kavalírských, dovážela knihy, včetně protestantských.

Kavalírskou cestu podnikl také hrabě František Antonín Špork (1622-1738). Známý jsou jeho hojné styky s protestantským Německem. Ze Svídnice se mu také povedlo propašovat knihovnu po jakémsi zemřelém luterském predikantovi, známém pouze jako Michal ze Svídnice, kterou zakoupil roku 1725 (Hrdina, Kuchařová, r. 2011, s. 203, s. 250) Knihy však dovážel také z Vratislavi a ze Saska, zvláště z Drážďan. Prostřednictvím svého agenta, císařského dvorního rady, Jana Jindřicha von Schmidt z Vídně, který je předával řezníkovi v Heřmanicích. Překladiště měl Špork na jednom ze svých panství u Konojed. (Hrdina, Kuchařová, r. 2011, s. 29)

Některé z takto získaných knih rozdával četným cizím lázeňským hostům evangelicky orientovaným. Navštěvovali ho, jak sám prohlašoval ze zdravotních důvodů, ze zvědavosti, obyvatelé Slezska, Saska, Německa, Holandska a Anglie. (Hrdina, Kuchařová, r. 2011, s. 218)

R. 1709 začal hrabě také provozovat svou vlastní tiskárnu na lyském panství. Její činnost však ukončil již o dva roky později.⁵⁴ Tiskárna byla provozována v jistém utajení, úřady a jezuité pak Šporka obviňovali, že jeho knihář Antonín Thomas (1703-1777) údajně váže do jednoho svazku s církevně schválenými knihami spisy kacířské⁵⁵ a ty dále distribuuje pomocí svého služebnictva mezi lid. Tisky taktéž vydával bez provedení předběžné cenzury, dovážel a rozdával mezi prostý lid luteránské a kalvínské knihy a řada děl byla anonymních. Spor s jezuity pak vyvrcholil tzv. kukskou inkvizicí, kdy bylo Šporkovo panství na Kuksu obsazeno, zámek prohledán spolu s okolím, špitálem, filosofickým domem, klášterem anunciátek v Choustníkově Hradišti, zámku v Konojedech, zámku v Lysé a paláce

⁵⁴ Poté Špork tiskl v Norimberku, Drážďanech, Lipsku, Svídnicí, Vratislavi i jinde.

⁵⁵ Do knihy *Křesťanská výchova dětí* vevázal arcikacířský traktát *Theologia comparativa* a arcikacířskou píseň *O Herr dein seeligmachendes Worth*.

v Hyberské ulici. Jen z pražského sídla bylo odvezeno 465 košů knih, z nichž 46 knih bylo později shledáno závadnými. (Hrdina, Kuchařová, r. 2001, s. 205 – 221)

6.5 Tiskaři

Vybudování nových dílen za hranicemi Čech nebylo pro exulanty nic jednoduchého. Řada z nich věřila, že jejich exil je pouze dočasný, avšak brzy poznali, že najít konfesně otevřené prostředí, které panovalo v českém království v 16. století, je v podstatě nemožné.⁵⁶ (Bobková, 1999, s. VIII) Navíc byli odtrženi od mateřského jazyka, od původních literárních pramenů, bez českých sazečů a kvalifikovaných korektorů. Ani po finanční stránce se exulantům nevedlo dobře, museli se spokojit s vlastními úsporami či doufat v mecenášské dary. Produkce, kterou vydávali, sloužila primárně exulantským souvěrcům, jen část se jí dostala do vlasti. (Bohatcová, 1990, s. 285)

6.5.1 Kryštof Megander (zemřel 1633)

Tento evangelický kazatel a překladatel původem z Mostu emigroval nejprve r. 1624 do Pirny, o čtyři roky později se rozhodl přesídlit do Drážďan, kde si zřídil vlastní tiskárnu. Dvouleté působení tiskárny umožnily zbytky sem přestěhované dobrovické valdštejské tiskárny.⁵⁷ Pro potřeby českých exulantů v Německu tiskli v Drážďanech Gabriel Stumpfheldt (činný 1620-1628) a Jan Ctibor Kbelský. Zda i odtud proudily knihy do Čech, se prameny nezmiňují. (Voit, 2008, s. 577-578)

6.5.2 Samuel Martinius z Dražova (1593-1639)

Martinius z Dražova navázal na činnost Meganderovu, r. 1630 zakoupil jeho drážďanskou tiskárnu a převezl ji do Pirny. Díky svému návratu do Prahy r. 1631 mohl využívat i typografický materiál Pavla Sessia. Celkem vytiskl pětadvacet jazykově českých titulů z vlastní literární tvorby i tvorby ostatních emigrantů, které ovšem sloužily taktéž spíš exulantům než domácímu publiku. (Voit, 2008, s. 567)

⁵⁶Při vpádu saských vojsk do Čech v listopadu 1631 se řada nekatolíků vrátila do země v naději, že jejich exil skončil a náboženské poměry se vrátí do doby před Bílou horou. Již v květnu 1632 se však museli opět vystěhovat.

⁵⁷Tiskárna Henyka z Valdštejna (1568-1623) sloužila pro tisk Valdštejnových vlastních děl a pro tisk domácí nekatolické produkce dalších autorů, kterou četně přetiskovali slovenští evangelíci.

6.5.3 Jan Ctibor Kbelský (zemřel 1634/1635)

Ctibor měl v letech 1620-1621 svou živnost v Praze se zaměřením na příležitostné tisky pro Jana Rosaciuse Hořovského či Kryštofa Megandera, v jehož dílně v Drážďanech po své emigraci v letech 1628-1630 působil. Po koupi tiskárny Martiniem z Dražova přešel do jeho dílny. Z perenských tisků není možné určit, zda časem došlo k rozdělení dílen anebo zde fungovaly dvě tiskárny. Jisté je, že v Ctiborově činnosti pokračovali jeho dědicové, manželka Salomena Ctiborová a syn Jan Jaroslav Ctibor. S ukončením tiskárny Ctiborových končí i český knihtisk v Pirně. (Voit, 2008, s. 173)

6.5.4 Václav Kleych

R. 1705 se jako propagátor jednoty bratrské, editor a nakladatel evangelické literatury uchýlil do Žitavy. V exilu se zprvu vydavatelské činnosti nevěnoval, živil se zahradnictvím. Po sehnání prostředků využíval dílnu žitavského tiskaře Michaela Hartmanna (činný 1690), pomocníkem mu byl profesor žitavského gymnázia Kristián Pešek (1676-1744) (Bohatcová, 1990, s. 285) Svou pašeráckou činnost zaměřil nejen na Čechy a Moravu, ale také na Slovensko, kam podnikal řadu cest. Sklad si zřídil v Žitavě, Těšíně, kde knihy i prodával, Myjavě, v Trenčíně a u svého bratra v Lažanech u Růžového paloučku. Snad jako odkaz na tento palouček si jako svou značku zvolil rozevřenou knihu s probodnutým srdcem, ze kterého vyrůstají tři růžové květy či krasopisně spletený monogram W K nebo W K L. Dokázal zorganizovat celou síť formanů, predikantů a kněží, kteří mu s pašováním knih pomáhali. Na svých cestách nakonec zemřel, když ho r. 1737 v Necpalech u Turčanského Sv. Martina zachvátil skvrnitý tyfus. (Bílý, 1996, s. 166; Bohatcová, 1990, s. 287)

6.5.5 Tiskárna bratrská

Jednota bratská pro tisk vlastních děl zprvu využívala ideově spřízněné domácí tiskaře či tiskárny v Polsku. Z různých důvodů však přestala tato spolupráce vyhovovat a jednota se rozhodla od Alexandra Oujezdského odkoupit část zařízení pro tiskárnu, aby r. 1562 v sídle Jana Blahoslava v Ivančicích mohla zařídit vlastní dílnu. Ačkoliv měla tiskárna podporu majitelů panství Jana a Viléma z Lipé, neotiskovala do svých děl úplná impresa, ani neužívala papír s filigránem. Vydání mandátu Rudolfa II. r. 1577 proti nekatolíkům na Moravě způsobilo stěhování dílny do blízkých Kralic. I zde se dílna těšila ochraně majitele panství Jana st. ze Žerotína a jeho synů. Po vyplenění Kralic císařským vojskem na přelomu let 1620

a 1621, byla dílna přenesena na zámek Náměšť nad Oslavou, odkud se o osm let později přes Přerov dostala do Lešna. V Polsku už činnost tiskárny nemusela být tajná a byla přiřazena k bratrskému gymnáziu Jana Ámose Komenského. Osudnou se jí stala r. 1656 švédsko-polská válka⁵⁸, kdy bylo Lešno vypáleno. Vzhledem k tajnému českému působení, kdy tiskárna sloužila pouze jednotě, mohla dílna svou produkci nabídnout širší veřejnosti až po přestěhování za hranice. Mezi lidem byla rozšířena spíše její předbělohorská vydání bible a Nového zákona. (Voit, 2008, s. 894; Fialová, 1962, s. 174-178)

6.5.6 Jiří Urban

O Jiřím Urbanovi nemáme příliš mnoho informací, nedochovala se nám ani jeho životní data. Za to v zatykači, který na něho byl vydán, je obsažen jeho detailní popis. Významným se pro české exulanty stal díky své spolupráci s hallským „Sirotčím domem“ a podpoře vydání tzv. Hallského sborníku z r. 1765, který obsahoval knihu Jana Lasitského *Historie o původu a činech Bratří českých*, Kleychův *Rejstřík starých písní bratrských* a několik spisů Jana Amose Komenského. Tento počín se později ukázal jako velmi významný, neboť řada spisů obsažených ve sborníku se nám do dnešní doby nedochovala v původním vydání buď vůbec, jako v případě Kleychova *Rejstříku*, nebo ve velmi malém množství. Urban navíc sám podnikal tajné cesty do svého rodného náhodského kraje. (Bohatcová, 1990, s. 288)

6.5.7 Tiskárna Sirotčího domu

Tiskárna Sirotčího domu byla založena německým pietistou Augustem Hermannem Franckem (1663-1727) po jeho útěku z Lipska do Halle nad Sálou. Byla součástí komplexu školy pro chudé a sirotky, nakladatelství a knihupectví, knihvazárny a několika charitativních institucí. V letech 1722, 1745 a 1766 zde vyšla Bible česká, zvaná hallská vycházející z vydání kralického. S vydáním pomáhali také čeští a slovenští studenti hallské univerzity. (Bohatcová, 1990, s. 287; Voit, 2008, s. 915) Část nákladu posílala tiskárna do Čech přes Vratislav, protože přímá cesta přes Norimberk, Cheb nebo Karlovy Vary byla nemožná. Ve Vratislavi se Hallské bible uložily v pobočném skladu, odkud mohly být dále expedovány formany do Těšína. Ani zde však jejich cesta neskončila. V Těšíně je převzali pašeráci z moravské strany, nebo pokračovaly dále do Uher, aby se z Trenčína či Myjavy dostaly zpět na Moravu, případně dále do Čech. (Bílý, 1996, s. 170)

⁵⁸ Probíhala mezi lety 1626–1629.

6.5.8 Johann Justinus Gebauer (1710-1772)

Vedle Sirotčího domu působil v Halle nad Sálou tiskař, nakladatel a knihkupec Johann Justinus Gebauer. Odkoupil si r. 1733 dílnu svého dřívějšího zaměstnavatele Stephana Orbana a už jako samostatný tiskař vydával německou a latinskou literaturu. Později se zaměřil taktéž na produkci českou, polskou a maďarskou, aby uspokojil potřeby českých emigrantů i evangelíků, kteří zůstali v zemi. Po Gebauerově smrti přešla dílna pod správu vdovy a syna, který živnost spojil s Karlem Gustavem Schwetským. (Voit, 2008, s. 293)

6.5.9 Ostatní knihtiskařské dílny

Krátkodobým sídlem nekatolického knihtisku na Moravě se pod ochranou Lichtenštejnů stal Mikulov s tiskárnou novokřtěnců fungující mezi lety 1526-1527 pod vedením Balthasara Hubmaiera (1485-1528). Vedle Německa a Polska působily knihtiskařské dílny v Horních Uhrách, konkrétně v Trnavě, Trenčíně, Bratislavě, Levoči a Bardějově a v holanském Haagu, Leidenu a Amsterdamu. Uherské nekatolické tiskárny měly regionální působnost a často se stěhovaly z místa na místo. Tiskla zde řada zahraničních faktorů jako Gottfried Gründer (činný 1650-1681), Balthasar Joachim Endter (1562-1630) či Ján Pavel František Royer (1684-1736). Myjavský superintendant Daniel Krman (1663-1740) podporoval vydavatelské počiny Václava Kleycha a stal se jeho přímým spolupracovníkem. V Trenčíně působil Václav Vokál (zemřel ca1641), v Levoči Vavřinec Brewer (1590-1664). Leiden a Amsterdam se pak staly pozdějšími útočišti Jana Amose Komenského. (Voit, 2008, s. 137-138; Bohatcová, 1990, s. 283-285; Jireček, 1990, s. 231)

6.6 Knihaři, knihkupci a kramáři s knihami

Stejně jako povolení k tisku, museli o povolení k prodeji žádat všichni, kteří chtěli prodávat knihy. V důsledku nařízení byly vypracovány seznamy, obsahující literaturu, jejíž prodej je povolen. Dochován je soupis knih povolených k prodeji pro Friedricha Milichthalera (zemřel 1590) a Jana a Václava Piláta, kteří byli vyšetřováni pro prodej nepovolených tisků na jarmarku v Kroměříži. Seznamy však nebyly dostatečně rychle aktualizovány, řada knih byla dovezena dříve, než byl ve Vídni publikován jejich zákaz. Po roce 1630 se pak knihy zařadily mezi zboží, ze kterého se ve městě platilo mýto. (Šimeček, 2011, s. 32-35, s. 49)

Kromě oficiálních knihkupců fungovali v knižním obchodu cechovně neorganizovaní cizí řemeslníci a obchodníci, kramáři, podomní obchodníci a tzv. hauzírníci, kteří se

soustředili na prodej knih na venkově a nepodléhali důsledné kontrole úřadů. (Šimeček, 2011, s. 40) Domácí knihaři pak dokonce v r. 1675 požadovali, aby ve městě před a po výročních trzích nebyli trpěni cizí prodejci a aby je úřady z města vykázaly. Kočovní bavorští prodejci knih navíc prodávali i mimo tržní čas. Příznivou se pro cizí kramáře stala nedostatečná celní ochrana hranic a obcházení mýtných míst a podloudná doprava zboží do měst. (Šimeček, 2011, s. 45) Dekret moravského tribunálu z 10. ledna 1749 zpřísnil dohled nad hauzírníky s knihami po Moravě, následoval císařský patent z 25. června 1751 postihující obchodování s knihami pro celé království. Hlášení vizitačních komisařů však ukazují, že cizí kramáři raději zakázané knihy nenabízeli. (Šimeček, 2011, s. 67-68)

Zdrojem pro získávání knih byl pro knihaře, knihkupce a kramáře jednak nákup⁵⁹, jednak výměna. Touto cestou však byly získávány především oficiální publikace, které poskytovali norimberští knihkupci. Ve svých skladech však udržovali i produkci protestantskou. (Šimeček, 2011, s. 50) Knihař Hueber získával takto tisky v Lipsku a prodával je slezským protestantům. (Šimeček, 2011, s. 61) Při uzavření skladu knihaře Lehmana (1666-1735) bylo objeveno několik zakázaných tisků, ačkoliv Lehmann příležitostně prohlašoval, že zakázané knihy nevede. Lehmann například přivezl blíže nespecifikovaný tisk opatovi premonstrátského kláštera v Zábrdovicích. Nicméně knihkupci patřili až do druhé řady těch, kteří prodávali zakázané knihy. (Šimeček, 2011, s. 101, s. 113-115)

Pro šíření protestantských knih ve Slezsku ve 20. letech 18. století byla důležitá spolupráce Těšína s hallskými pietisty. Bezejmenný těšínský knihkupec prodával evangelickou literaturu přichozím z Moravy. Gubernium pak mělo dokonce informaci, že sedlák z Mořkova u Nového Jičína přenášel přes hranice asi dvacet kusů knih. Důležitá byla také spolupráce s Vratislaví. Odtud měl knihy Christian Friedrich Gutsch ve svém skladu v Opavě. Opavští knihaři, ale i měšťané bez knihkupecké koncese, byli ochotní se na dovozu žádaných vratislavských knih podílet. (Šimeček, 2011, s. 251, s. 400)

Jakub Snítel z Řetové u Ústí nad Orlicí byl kramářem s katolickými knihami, kalendáři, modlitbami. Kryl tím však pouze prodej knih kacířských, se kterým mu pomáhala i jeho žena (Bílý, 1996, s. 168)

Zet' Václava Kleycha, Martin Horák, působil od r. 1752 v Žitavě, kde se oženil s vdovou po Kleychovi. Nakupoval cizí edice, se kterými dále obchodoval. Někdy knihy i sám tiskl přímo v Žitavě anebo v Loubně. Do podniku zapojil i drážďanského exulantského

⁵⁹ Cenzurní dohled měl i rizikový nákup pozůstalostí. Jednalo se o výhodný nákup pro kupujícího, nicméně protože až do r. 1761 neexistovala povinnost sestavovat k pozůstalostem inventáře, vedla tato situace k pronikání zakázaných knih na trh.

faráře Jiřího Petrmana, žitavského kazatele Jana Křištofa Vodičku a bývalého učitele Jana Houžvičku. (Bílý, 1996, s. 170)

6.7 Soukromé knihovny

Důležitou roli v oběhu akatolické produkce hrály soukromé knihovny. Nakolik sloužily pouze svým majitelům a nakolik mohly být půjčovány dále, by bylo předmětem spekulací. Uvádím jen některé knižní celky s významným či převážujícím obsahem nekatolické literatury.

Vedle Šporkovy knihovny, měla archiv a významnou knihovnu také jednota bratrská. Je nepravděpodobné, že by však, obdobně jako tiskárna, sloužila kromě členů ještě někomu jinému. (Bohatocová, 1990, s. 281)

Z průzkumů soukromých knihoven můžeme významný podíl protestantské literatury nalézt v knihovně Jiřího Hynka z Hodic na Dalešicích. Hynek patřil do staré bratrské moravské rodiny a soupis z pozůstalosti z r. 1667 odhaluje, že i po Bílé hoře její členové shromažďovali nekatolickou produkci. Vedle starých českomoravských tisků a předbělohorské literatury, se totiž objevuje i pobělohorská produkce, a to i ta dovezená ze zahraničí, spisy bratrské i luterské.

Známa je i hradištská knihovna Šebora Pražma z Bílkova na Studénce, kterou zabavil kardinál Ditrichštejn.⁶⁰ Mezi 247 knihami byly nalezeny české bible (Melantrišky), Husovy postily, Kralické bible, kancionály nebo tisky z Veleslavínovy dílny.

K největším soukromým knihovnám na Moravě patřila ta Jakuba Korandy Pretoria. Obsahovala spisy latinské, německé, řecké, hebrejské, české, židovské, turecké a italské a všech soudobých oborů. Z rozboru 1146 knih lze vyvodit, že majitel byl luterán se sklonem ke kalvinismu. (Hrubý, 1926, s. 665-666)

Dalším významným celkem byla knihovna nekatolické rodiny Žerotínů. Na své tvrzi v Kralicích dokonce umožnili provoz bratrské tiskárny. Při odchodu Karla staršího ze Žerotína do Vratislavi⁶¹, opustila knihovna naše území spolu se svým majitelem. Po Žerotínově smrti ji vnuk Karel Bruntálský z Vrbna daroval r. 1641 luterskému kostelu Máří Magdaleny ve Vratislavi. (Cejpek, Hlaváček, Kneidl, 1996, s. 96-97) Žerotím zajistil rovněž ve Vratislavi dočasnou úschovu knihovny jednoty bratrské, po jejich útěku

⁶⁰ Obdobně ditrichštejnové získali knihovnu rodu Hofmannů. Nekatolické knihy získali olomoučtí jezuité. Zabavena byla i knihovna Smiřických.

⁶¹ Karel st. si vydržoval placené zpravodaje v cizině. Můžeme se však jen dohadovat, zda mu mohli poskytovat nekatolické tisky.

Celkový počet knih dovezených z ciziny do Čech sice nelze zjistit, jisté však je, že zahraniční kniha byla menšinovým dílem knižní produkce, která v zemi cirkulovala. (Šimeček, s. 513)⁶² Bludaři, odporníci a svodníci⁶³ disponovali knihami po předcích.

⁶²Stejně tak počty exulantů jsou přibližné. Odhadem Viléma Slavaty (1572-1652) uteklo přibližně 36 000 rodin, tedy zhruba 150 000 lidí. (Šteříková, 2005, s. 136)

⁶³Dle Koniáše vyznavači nekatolických proudů.

7 Závěr

Tato bakalářská práce si kladla za cíl představit historii zakázaných knih, tvorbu jejich soupisů a kolportáž do Čech.

V každé z kapitol jsem se snažila definovat pojmy a termíny, se kterými jsem v textu pracovala a shrnout jejich stručnou historii. Stěžejními historickými předěly byly Tridentský koncil, působení jezuitů a bitva na Bílé hoře. Zatímco historie zakázaných knih je pojímána spíše obecně, u cenzury a indexů prohibit jsem se snažila zaměřit především na tyto tři klíčové aspekty.

V poslední kapitole, která by měla být jádrem práce, jsem nastínila cesty, kterými se nekatolická produkce dostávala do země. Zcela logicky se pozornost pašeráků či potulných emisarů obracela na sousední země, odkud byly tisky snadno pašovány nejen díky své blízkosti, ale také díky rozsáhlým obchodním stykům, které tuto činnost kryly. Stejně tak kontakty české šlechty a různé cesty, nejen ty kavalírské, byly prostředkem, jak do svých sbírek dostat protestantské spisy. Soukromé šlechtické knihovny, stejně jako knihovny měšťanské mohly sloužit jako „půjčovny“ prohibit. Logickými producenty i kolportéry pak v neposlední řadě byli sami tiskaři, knihaři, knihkupci a kramáři s knihami, a to jak ti domácí tak ti zahraniční.

Tato bakalářská práce není vyčerpávajícím shrnutím tématu pašování. Takovéto téma by vyžadovalo hlubší a delší průzkum. Může však posloužit jako výchozí bod pro další práci, ve které by neměl být opomenut průzkum zahraničních archivů.

8 Seznam pramenů

AUT: databáze národních autorit NK [online databáze]. Praha: Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2013-02-10]. Dostupný z: <http://aleph.nkp.cz/cze/aut>.

BAJGER, Matyáš Franciszek. Jak františkánské řády v českých zemích nakládaly s církevně zakázanými knihami. In: KRUŠINSKÝ, Rostislav [ed.]. *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2008: sborník z 17. odborné konference: Olomouc, 5. -6. listopadu 2008*. 1. vyd. V Olomouci : Vědecká knihovna v Olomouci, 2009. 294 s. ISBN 978-80-7053-283-6.

BENEŠ, Bohuslav.: Podloudnictví na jižní a jihovýchodní Moravě v lidovém vypravění, koncem 20. století. In: *Vlastivědný věstník moravský*. 54. 2002, sešit 2., s. 177-181.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad. 17., (8. opr.) vyd. Praha : Česká biblická společnost, 2009. 1387 s. ISBN 978-80-87287-22-4.

BÍLÝ, Jiří. *Jezuita Antonín Koniáš : osobnost a dílo*. Vyd. 1. Praha : Vyšehrad, 1996. 277 s. Historica. ISBN 80-7021-191-1.

BOBKOVÁ, Lenka. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*. Vyd. 1. Praha : Scriptorium, 1999. lxiv, 228 s. Documenta Pragensia. Monographia; vol. 8. ISBN 80-86197-05-0.

BOUCHAL, Hynek. 1999. Ničení knih v Koniášových textech. In: Editor Jan TYDLIÁT. *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století : sborník příspěvků ze symposia konaného 27. -29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Boskovice: Albert, 1999. s. 103-114.

CEJPEK, Jiří, HLAVÁČEK, Ivan a KNEIDL, Pravoslav. *Dějiny knihoven a knihovnictví v českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996. 192 s. ISBN 80-7184-163-3.

CRHA, Václav Antonín. Pašeráci si často zahrávali se smrtí. In: *Epocha: svět na vaší dlani*, č. 3, 2005, č. 9, s. 54.

ČAPKA, František. *Dějiny zemí koruny České v datech*. 2. opr. a dopl. vyd. Praha : Libri, 1998. 820 s. ISBN 80-85983-67-2.

ČNB: česká národní bibliografie [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2013-02-10]. Dostupný z: <http://aleph.nkp.cz/cze/čnb>.

ČORNEJOVÁ, Ivana. *Tovaryšstvo Ježíšovo: jezuité v Čechách*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1995. 245 s. Kolumbus; sv. 130.

DUCREUX, Marie-Elizabeth. Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století, In: Editor E. WOLFOVÁ. *Česká literatura doby barokní: sborník příspěvků k čes. lit. 17. -18. století*. Praha : Památník národního písemnictví, 1994, s. 61-87. (Literární archiv, roč. 27.)

ELIADE, Mircea, WIESNER, Hillary Suzanne a CULIAN, Ioan Petru. *Slovník náboženství*. 1. vyd. Praha : Český spisovatel, 1993. 318 s. ISBN 80-202-0438-5.

FAIRBANK, John King, HÁLA, Martin. *Dějiny Číny*. Vyd. 1. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 656 s. Dějiny států. ISBN 80-7106-249-9.

FEJTOVÁ, Olga. Norimberské tisky v knihovnách pražských měšťanů a reflexe pragensiálních tisků v Norimberku ve druhé polovině 16. a v 17. století. In: Sestavili Olga FEJTOVÁ, Václav LEDVINKA, Jiří PEŠEK. *Documenta Pragensia*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2010, 29, s. 477-496. ISSN 0231-7443.

FIALOVÁ Vlasta. Přenesení bratrské tiskárny z Kralic do Lešna. In: *Acta Comeniana et historica*, 1962, 21, s. 174-178.

GRIGULIJEVIČ, Iosif Romualdovič. *Dějiny inkvizice*. 2. přeprac. vyd. Praha : Svoboda, 1982. s. 388.

GRUNTORÁD, Jiří. *Exilová knižní vydavatelství po roce 1968 jako důležité mezníky české kultury v zahraničí* [online] [cit. 2013-03-14]. Dostupný z: http://www.zahranicnicesi.com/docs/prispevek_gruntorad.pdf

HOMEROVÁ, Klára. Tisková cenzura v Čechách 1621-1660. In: *Sborník Národního muzea v Praze: Řada C, Literární historie; 41-42/1-4*. Praha : Národní muzeum, 1999, s. 1-87.

HRUBÝ, František. K osudům českých nekatolických knih na Moravě v době po Bílé hoře. In: *Časopis Matice moravské*, 1926, s. 664-672.

HUTCHINSON, Robert. *Poslední dny Jindřicha VIII. : spiklenci a kacíři na dvoře umírajícího tyrana*. Vyd. 1. Praha : Beta-Dobrovský, 2010. 292 s. ISBN 978-80-7306-440-2.

Index Librorvm Prohibitorvm, Cvm Regvlis Confectis, per Patres a Tridentina Synodo delectos, Avctoritate Pii IIII. Primvm Editvs, Postea Vero a Syxto V. Avctvs, Et Nvnc Demvm S.D.N. Clementis PP. VIII Ivssv. recognitus, [et] publicatus : Instrvctione Adiecta, De exequendae prohibitionis, deq[ue] sincere emendandi, & imprimendi libros, ratione : Autoritate nunc Illustrissimi [et] Reuerendissimi Dn.D. Casaris Speciani, Episcopi Cremonensis, ac Nuntij Apostolici recusatus. Pragae : Typis VVenceslai Marini a Genczie, 1596. [24], 151 s.

JEDIN, Hubert. *Malé dějiny koncilů*. Praha : Ústřední církevní nakladatelství, 1990. 146 s.

JIREČEK, Josef. Literatura exulantů českých. In: *Časopis Českého muzea*, 1874, s. 190-235, 484-492.

KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin : Díl 1*. Praha : Zvon, 1991. 332 s. ISBN 80-7113-004-4.

KAVKA, František a SKÝBOVÁ, Anna. *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolizace Čech : počátky obnoveného pražského arcibiskupství 1561-1580*. Praha : Univerzita Karlova, 1969. 210 s. Práce z dějin University Karlovy v Praze; Sv. 8.

KONIÁŠ, Antonín. *Clavis Haeresim claudens & aperiens = Kljč Kacýřské Bludy K rozeznánj otwjragicý, K wykořeněnj zamjkagicý. Aneb Registřjk Některých bludných, pohorssliwých, podezřelých, neb zapowěděných Kněh, s předcházegicými aučinliwými prostředky, s kterými pohorssliwé, a sskodliwé Knjhy wyskaumati, a wykořenjti se mohau: na swětlo wydany*. Wytisštěný w Hradcy Králowe : v Wáclawa Jana Tybély, 1729. [18], XCIV, 200 s., [1] příl.

KONIÁŠ, Antonín. *Clavis Haeresim claudens & aperiens. Kljč Kacýřské Bludy K rozeznánj otwjragjcy, K wykořeněnj zamjkagjcy. Aneb Registřjk Některých bludných, pohorssliwých, podezřelých, neb zapowěděných Kněh, s předcházegjcyými aučinliwými Prostředky, s kterými pohorssliwé, a sskodliwé Knjhy wyskaumati, a wykořeniti se mohau: na Swětlo wydany*. Wytisštěný w Hradcy Králowe : v Jana Kljmenta Tybély, 1749. [24], XCVI, 420 s.

KONIÁŠ, Antonín. *Zlatá Neomilné, Ržjmsko-Katolické Prawdy Dennice: Na Wegročnj Slawnosti Swatých, a Swětic Božjch, W Episstolnjch Ržějch, Které y k Nedělnjm Episstolám dlé prwnjho Regstřjku přiwlastniti se mohau, Swětlými Pjsma S° Důwody, Gednosworným Swatých Orcůw Swědectwjm se wygasňugjcy; Zawedené w temnostech bludu Dusse Swětlem*

samo-spasytedlné Wjry oswjcugjcy. Wytisštěná w Praze: v Joáchyma Kamenického, 1728. [16], XLVIII, 870, [34] s., [2] l. obr. příl.

LOSKOT, František. *O indexech zakázaných knih : index římský a indexy české*. Praha : Volné myšlenky, 1911. 57 s. Dostupné také online: <http://www.medvik.cz/kramerius/>

MRÁČEK, Karel Pavel. *Příručka církevních dějin*. Praha : Krystal OP, 1995. 192 s. ISBN 80-85929-01-5.

Ottův slovník naučný : illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl 19, P-Pohoř. Fotoreprint. Praha : Paseka, 2000. 1051 s. ISBN 80-7185-274-0.

PATOČKA, Jan a kol. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Svazek I*. Vyd. 1. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1958. 450 s.

POKORNÝ, Jiří. Antonín Koniáš S. J. Jako teoretik české knižní kultury. In: Sestavili Olga FEJTOVÁ, Václav LEDVINKA, Jiří PEŠEK. *Documenta Pragensia*. Praha: Archiv hlavního města Prahy 1990, 10, s. 327-334. ISSN 0231-7443.

POLIŠENSKÝ, Josef. *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*. Praha : Svoboda, 1970. 284 s.

PŘÍCHOVSKÝ Z PŘÍCHOVIC, Antonín Petr. *Index Bohemicorum librorum prohibitorum et corrigendorum ordine alpha-beti digastus, reverendissimi, celsissimi S.R.I. principis domini domini Antonii Petri Dei gratia et sedis apostolicae archi-episcopi Pragensis jussu collectus, atque editus*. Pragae : typis. J.C. Hraba, [1767]. 80, 316, 4 s.

REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. 2. nezměn. vyd. Voznice : Leda, 2012. 752 s.

ŘÍHA, Bohumil. *Honzíkova cesta*. Nové, upr. vyd. Praha : Axióma, c2009. 85 s. ISBN 978-80-7292-222-2.

SUETONIUS, Tranquillus Gaius. *Životopisy dvanácti císařů spolu se zlomky jeho spisu O význačných literátech*. Praha : Svoboda, 1998. 582 s. Edice H (istorica); sv. 3. ISBN 80-902300-5-9.

SVATOŠ, Martin. Kontrola četby a distribuce náboženských knih při lidových misiích a misijní knížky v 18. Století. In: ČORNEJOVÁ, Ivana [ed.] *Úloha církevních řádů při*

pobělohorské rekatolizaci : sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4. -5. 6. 2003. Praha : Scriptorium, 2004, s. 363-384.

SVATOŠ, Martin. Koniášův Catalogus librorum haereticorum z roku 1724 – předstupeň jeho klíče. In: Sestavil Jiří HOLÝ. *Tschechisches Barock : sprache, literatur, kultur = České baroko: jazyk, literatura, kultura.* Frankfurt am Main : Peter Lang, 1999, s. 143-161.

SVATOŠ, Martin. Knihy byly jediné potěšení jejich... In: *Katolický týdeník* [online]. 2010, č. 43 [cit. 2013-02-10]. Dostupný také online: <http://www.katydz.cz/index.php?cmd=page&type=11&article=7427>.

ŠIMEČEK, Zdeněk. *Knižní obchod v Brně od sklonku 15. století do konce 18. století.* Vyd. 1. Brno : Statutární město Brno, 2011. 498 s. ISBN 978-80-86736-23-5.

ŠIMEČEK, Zdeněk. Obchod jižních Čech s Rakousy v 2. polovině 15. a na počátku 16. století. In: *Český časopis historický*, 1971, č. 5, s. 683-710.

ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita. *Stručně o pobělohorských exulantech.* 1. vyd. Praha : Kalich, 2005. 143 s. ISBN 80-7017-022-0.

TISCHER, František. Příspěvek k dějinám censury za arcibiskupa Antonína Brusa. In: *Listy filologické.* roč. 35, 1908, s. 261.

TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Thaléta k Rousseauovi.* 4. vyd. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2002. 374 s. ISBN 80-7185-171-X.

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století.* Praha : Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006. Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica, 2. ISBN 80-7277-312-7.

VOIT, Petr. *Minulost pražského knihtisku.* Praha : Státní knihovna ČSR, 1987. 157 s.

VOJTÍŠEK, Zdeněk. *Encyklopedie náboženských směrů v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství.* Vyd. 1. Praha : Portál, 2004. 462 s. ISBN 80-7178-798-1.

Worldcat. Org. : *The World's Largest Library Catalog.* [online databáze]. [Dublin, Ohio]: OCLC, c2001-2013 [cit. 2013-02-10]. Dostupný z: <http://www.worldcat.org/>

Zákon ze dne 22. července 1919 o veřejných knihovnách obecních. Brno : Československá sociálně demokratická strana dělnická na Moravě, 1919. 79 s. Sociálně-politický věstník: vzdělávací, informační a propagační příručky, č. 4/1919.